Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Oldtidsfund fra Vorgod sogn

Af Hans Rostholm

Særtryk af:

V. NØRLUND CHRISTENSEN

Vorgodbogen

Træk af Vorgod sogns historie *1982*

Vorgodbogen

Oldtidsfund fra Vorgod sogn

Af Hans Rostholm

De ældste spor, som indtil nu er fundet af menneskers tilstedeværelse i Vorgod sogn, er fra omkring 7000 f. Kr. Siden da har der boet mennesker i sognet.

I det følgende skal gives en oversigt over de oldtidsfund, som Herning Museum har oplysninger om fra Vorgod sogn. Der er i tidens løb undersøgt en del gravhøje, og på en række bopladser er der opsamlet fund og foretaget mindre udgravninger. Desuden kendes der et stort antal enkeltfund eller løsfund, hvorom der normalt kun er sparsomme oplysninger.

I 1980 og 1981 foretog Herning Museum en gennemgang af dele af Vorgod sogn, hvilket resulterede i mange oplysninger om fund i privateje. Der er endnu ikke foretaget mere omfattende udgravninger og registreringer i sognet, og det billede vi i dag har af oldtidsbebyggelsen er derfor ufuldstændigt. Det må understreges, at denne gennemgang naturligvis ikke kan medtage fund, som museerne ikke har kendskab til. Mange gamle fund er gået tabt, og der ligger uden tvivl endnu et stort antal ukendte fund i privateje. Der mangler således en stor del af det kildemateriale, som skulle give os oplysninger om sognets oldtid.[1]

På kortet fig. 1 er indtegnet alle kendte oldtidsfund og gravhøje. De fund og høje m.m., som omtales i teksten nedenfor, er nummeret fra 1 til 122. Først gennemgås de ældste fund, som er fra jægerstenalderen. Derefter følger bondestenalderen, bronzealderen og jernalderen.[2]

Jægerstenalderen

eller den ældre stenalder
til ca. 4200 f. Kr.

Vorgod-egnen lå, ligesom resten af Vestjylland, uden for det område, der var dækket af is under den sidste istid. Isen nåede kun til Midtjylland, hvorfra den begyndte at trække sig tilbage for ca. 13.000 år siden.[3]

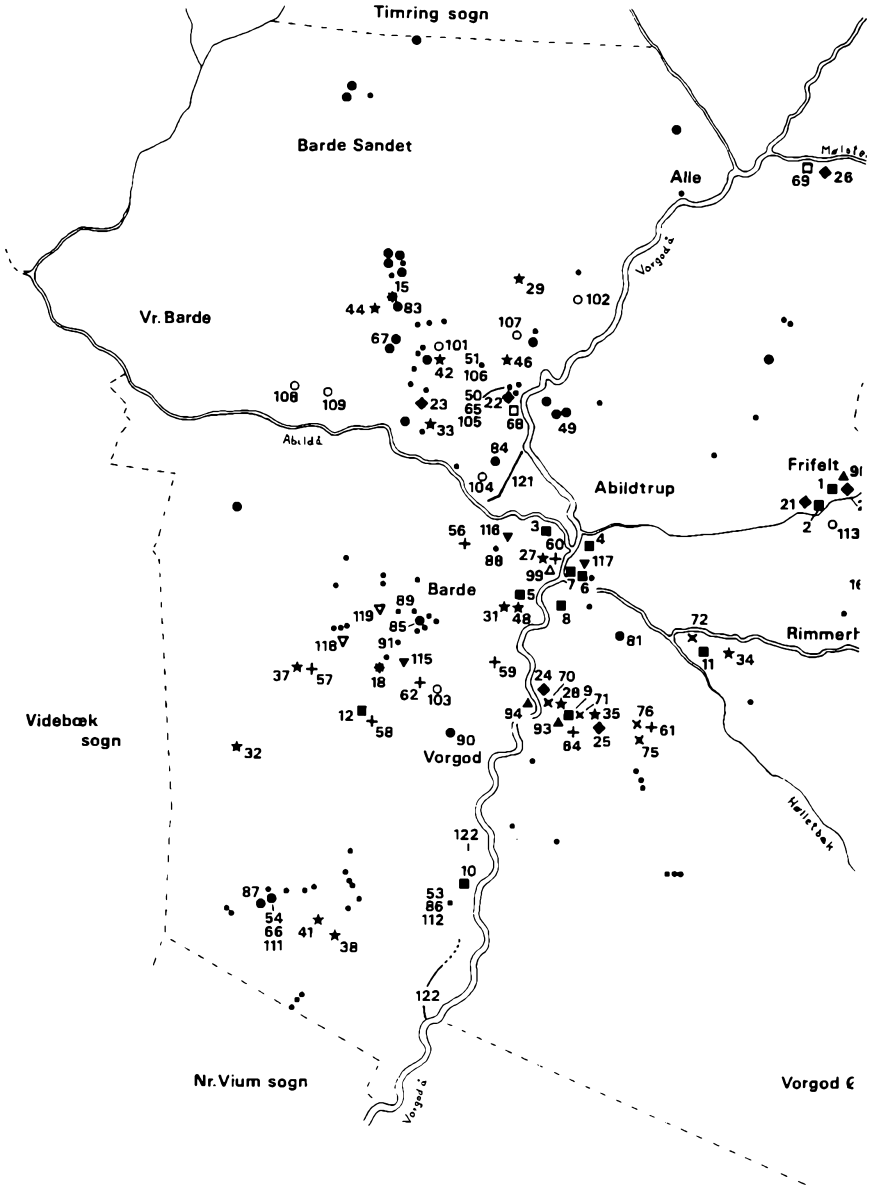

Fig. 1. Kort over Vorgod sogn med gravhøje og oldtidsfund. De høje og fund, som omtales i teksten, har numre fra 1 til 120 (dog er nr. 36, 47, 55, 74, 100 og 120 ikke indtegnet). Nr. 121 og 122 er diger, som antageligt ikke er fra oldtiden. På kortet er kun vist sognegrænsen, større vandløb og en del stednavne. De enkelte oldtidsperioders fund er angivet ved forskellige signaturer. Gravhøjene kan være brugt i flere perioder, og der er kun vist, om de er fredede eller ødelagte. Tegning: Jens Jørgen Kærgaard.

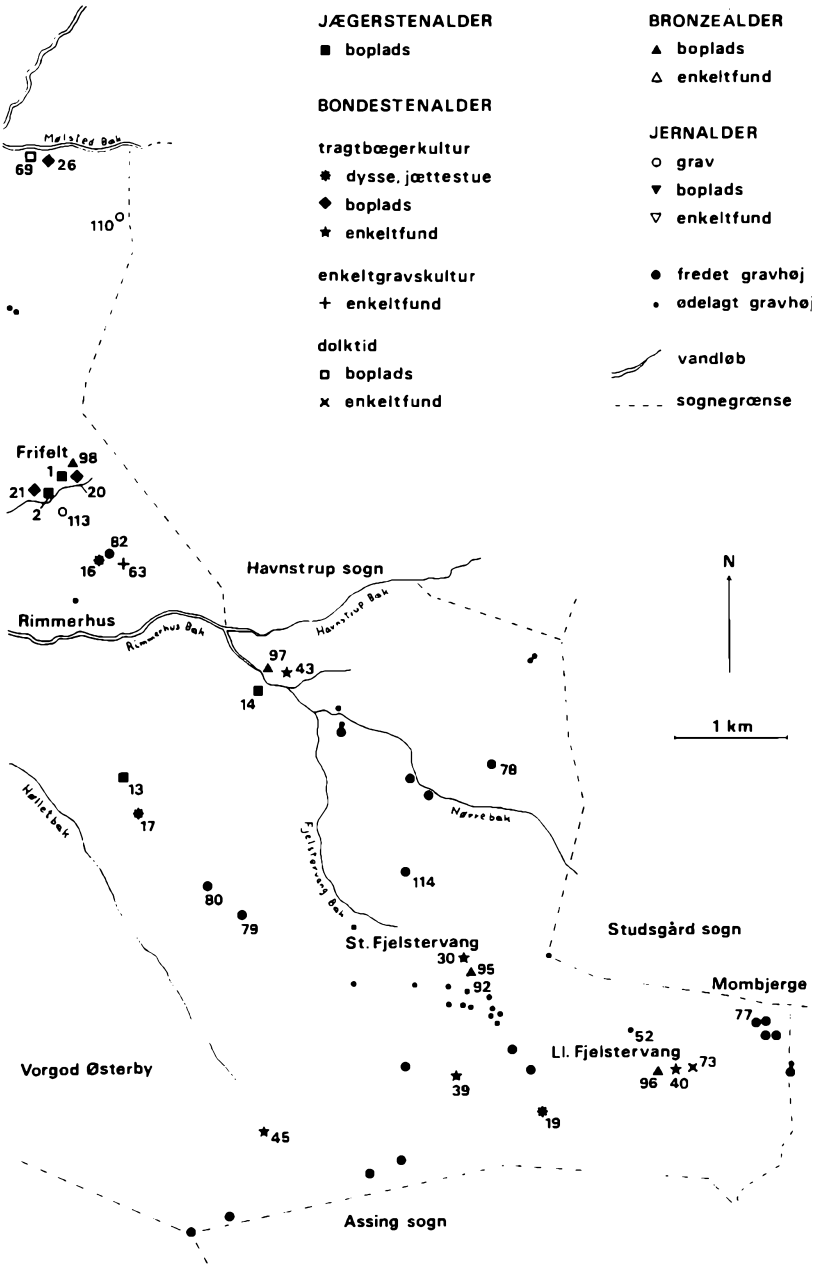
JÆGERSTENALDER
boplads
BONDESTENALDER
tragtbægerkultur
dysse, jættestue
boplads
enkeltfund
enkeltgravskultur
enkeltfund
dolktid
boplads
enkeltfund
BRONZEALDER
boplads
enkeltfund
JERNALDER
grav
boplads
enkeltfund
fredet gravhøj
ødelagt gravhøj
vandløb
sognegrænse
Malsted Bæk
69
26
110
Frifelt
98
1
21
20
2
113
82
16
63
Havnstrup sogn
Rimmerhus
Rimmerhus Bæk
Havnstrup Bæk
97
43
14
N
1 km
13
17
78
Nørre bæk
Hallebæk
Fjelstervang Bæk
114
80
79
St. Fjelstervang
30
95
92
Studsgård sogn
Mombjerge
77
52
Ll. Fjelstervang
73
96
40
Vorgod Østerby
39
19
45
Assing sogn

Vorgod sogn ligger på den store Skovbjerg Bakkeø. Bakkeøerne er dannet under den næstsidste istid. Landskabet er imidlertid undergået voldsomme ændringer i løbet af den sidste mellem-istid og den sidste istid. Det vil derfor være vanskeligt at finde spor efter mennesker fra disse perioder.

I de første årtusinder, efter at isen fra sidste istid havde trukket sig tilbage fra Jylland, var der kun en sparsom bevoksning. Det ser ud til, at klimaet bliver mildere ca. 8300 f. Kr., hvorefter landet dækkes af en åben skov af blandt andet birk og fyr. Senere indvandrer hassel, og andre træer dukker op: elm, eg, ask og lind. I skovene levede mange store dyr, hvoraf kan nævnes urokse, elg, bjørn, kronhjort, rådyr og vildsvin. Skoven blev efterhånden tæt og urskovsagtig, hvilket medførte, at de store dyr blev sjældnere.

Det rige dyreliv gav gode livsbetingelser for mennesker, og fra ca. 7000 f. Kr. kendes rester af deres bopladser fra det meste af landet. Fra denne tid har vi som nævnt også de ældste fund fra Vorgod sogn. Der har uden tvivl levet mennesker i sognet endnu tidligere og måske også før den sidste istids slutning. Men det har hidtil ikke været muligt at finde redskaber, som med sikkerhed kan henføres til den ældste del af jægerstenalderen.

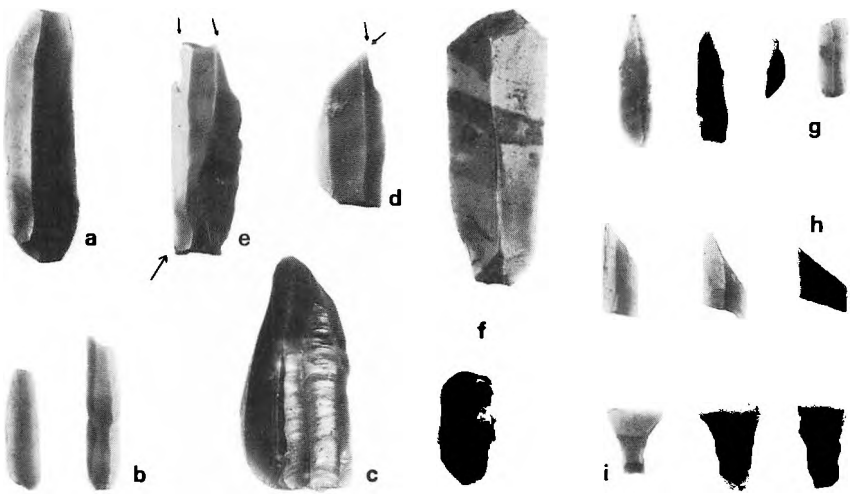

Fig. 2. Flintsager fra jægerstenalderen fra en boplads ved Frifelt (nr. 1). a: flække, b: mikroflækker, c: mikroflækkeblok, d: midtstikkel og skraber, e: kantstikkel, f: flækkeskrabere, g: mikrolitter, h: skævpile eller spidspile og i: tværpile. Gengivet i 1/2 størrelse. Fotos: Kjeld Hansen.

I jægerstenalderen levede man af jagt, fiskeri og indsamling af muslinger, bær, nødder og lignende. Fødeindsamling har sikkert haft stor betydning, men det er normalt vanskeligt at se ud fra de arkæologiske fund. Fra et par danske bopladser kendes hunden, som var det eneste husdyr.

Jæger-samlersamfundet var helt afhængigt af den omgivende natur. Man levede i mindre grupper og flyttede rundt inden for større områder, således at man kunne udnytte de forskellige muligheder, som naturen gav for at finde føde.

Af jagtdyrene brugte man ikke kun kødet. Desuden blev knogler og takker anvendt til redskaber og våben, skindet vel til klæder og bolig og tænderne til smykker. Men nu finder vi først og fremmest genstande af flint og andre stenarter. Det gælder for hele oldtiden, at en række forgængelige materialer, som sikkert var meget benyttet (f.eks. træ), normalt ikke er bevaret til vor tid. Det billede, vi får af oldtidens kulturer, er derfor meget mangelfuldt.

I jægerstenalderen var Danmark ret tyndt befolket. I det meste af perioden drejede det sig antageligt kun om nogle få tusinde mennesker. Men antallet stiger, og man har skønnet, at der i slutningen af jægerstenalderen levede mindst 8000 mennesker i hele landet.

Bopladsfund

Det er typisk for jægerstenalderens bopladser, at de er beliggende langs med vandløb og søer. De samme velegnede steder er ofte benyttet gentagne gange, både i jægerstenalderen og senere i oldtiden. Disse pladser henførtes tidligere til den såkaldte gudenåkultur, som imidlertid ved nyere undersøgelser har vist sig at være en sammenblanding af flere forskellige kulturer.

Fra Vorgod sogn kendes 14 bopladser fra jægerstenalderen (nr. 1-14). Alle bopladserne ligger nær ved nuværende eller tidligere vandløb. Der er tale om overfladeopsamlinger og i et tilfælde tillige om en mindre prøvegravning (nr. 6). Fundene tilhører maglemosekulturen (ca. 7300-6000 f. Kr.), kongemosekulturen (ca. 6000-5200 f. Kr.) og ertebøllekulturen (ca. 5200-4200 f. Kr.). De 3 kulturer har til dels forskellige redskabstyper, f.eks. små pilespidser, jfr. fig. 2 g-i.

1. På Axel Munksgaards mark i Frifelt er opsamlet mange fund på en boplads, som ligger ved en lille bæk, der går vestpå til Vorgod å. Bopladsen er mindst 100 m i udstrækning, men en stor del af pladsen er ikke dyrket, og herfra er der kun få fund. Det er den rigeste boplads, der kendes fra Vorgod sogn. Et udvalg af fundene er vist på fig. 2.

I Marinus Sørensens samling opbevares flintsager fra denne plads. Siden ca. 1950 har brødrene Ove og Henning Munksgaard opsamlet over 1200 redskaber og flækker m.m. Sidstnævnte har overdraget en del af materialet til Herning Museum (mus. nr. 2024).

Blandt de opsamlede fund er 625 flækker, fig. 2a. De største er op mod 10 cm lange, men hovedparten er blot brudstykker. Flækker er råmateriale til fremstilling af forskellige redskaber, f.eks. skrabere, stikler og pilespidser. Der er også 230 mikroflækker, fig. 2b, som er smallere og normalt 3-5 cm lange. Tilsvarende er der opsamlet enkelte blokke, hvoraf flækkerne er slået. En mikroflækkeblok er vist på fig. 2c.

Af egentlige redskaber er fundet 19 stikler. De har i den ene ende en lille æg, som blev brugt ved afskæring af stykker af knogler eller takker. Arbejdsæggen findes enten midtpå eller ved kanten. På fig. 2d vises en midtstikkel, og på fig. 2e er afbildet en flække med stikkelæg ved 3 kanter. Afspaltningerne er vist ved pile.

Der er 18 skrabere, hvoraf de fleste er lavet af flækker og har udbuet æg, fig. 2f. Skrabere blev brugt til bearbejdning af f.eks. skind og træ. En af flækkerne har skraberæg i den ene ende, og den anden ende er tildannet som stikkel, fig. 2d.

Pilespidserne omfatter 96 mikrolitter, fig. 2g, 23 skævpile eller spidspile, fig. 2h, samt 54 tværpile, fig. 2i. Mikrolitterne, som er fremstillet af mikroflækker, har især form som lancetter og trekanter. De blev indsat som spidser og modhager på spyd og pile. Skævpile eller spidspile er udhugget på skrå og tværpile på tværs af almindelige flækker.

Desuden er der opsamlet 3 bor, 11 flækkeknive og talrige flækker med tilhugning af forskellig art. Brødrene Munksgaard har i alt fundet 323 redskaber på bopladsen, hvortil kommer 904 flækker, mikroflækker og blokke m.m. samt ca. 2700 stk. flintaffald.

Bopladsen kan dateres ved hjælp af pilespidserne. Mikrolitter, skævpile eller spidspile og tværpile er karakteristiske for hver sin kultur, henholdsvis maglemosekulturen, kongemosekulturen og ertebøllekulturen.

Frifelt-bopladsen (som i virkeligheden består af mange små bopladser) har således haft besøg gentagne gange gennem de sidste 3 årtusinder af jægerstenalderen, ca. 7000-4200 f. Kr. De mange mikrolitter tyder på, at området har været mest benyttet som boplads i den første del af dette tidsrum (maglemosekulturen). Det er typisk for sådanne bopladser, at oldsagerne er oppløjet og ligger sammenblandet på markoverfladen, således at fundene fra de forskellige bosættelser ikke kan adskilles. Bopladsen ved Frifelt er også i mindre omfang benyttet i bondestenalderen (se fund nr. 20).

2. På Ejner Birch Jensens mark i Frifelt, lidt vest for foregående boplads, er opsamlet mange fund fra bondestenalderen (se fund nr. 21). Endvidere er der enkelte genstande fra jægerstenalderen, f.eks. 1 flækkeskraber, et par mikroflækkeblokke, 1 skævpil og 4 tværpile.

3. Ved sydsiden af Abildå, nordøst for Barde by, har Steen Reinholdt opsamlet godt 100 stykker flint (Herning Mus. nr. 1541). Blandt fundene kan nævnes 3 mikroflækkeblokke, 7 mikroflækker, 2 almindelige flækkeblokke, 14 flækker, 4 stikler og 4 skrabere. Af pilespidser er opsamlet 2 mikrolitter og 1 stump af enten en skævpil eller en tværpil. Bopladsen synes at være samtidig med ældste del af Frifelt-bopladsen.

4. I en have ved Abild Dambrug, øst for Barde by og øst for Vorgod å, har Steen Reinholdt fundet enkelte flintgenstande. Tre tværpile daterer bopladsen til sidste del af jægerstenalderen (ertebøllekulturen).

5. På gården Åvangs mark, vest for Vorgod å og øst for Barde, har Chr. Frandsen opsamlet en del fund, både flækkeskrabere og flækker m.m. fra jægerstenalderen og forskellige genstande fra bondestenalderen (se fund nr. 31 og 48).

6. På et højdedrag lidt øst for Vorgod å, nær Rimmerhus bæks udløb, foretog Silkeborg Museum i 1959 mindre udgravninger, hvorved fremkom genstande fra blandt andet jægerstenalderen. Men tingene forefindes ikke mere på Silkeborg Museum, som heller ikke har nærmere oplysninger om undersøgelsen. I 1980 lavede Herning Museum et lille prøvehul, hvori konstateredes et kulturlag med flintaffald og et par flækker (Herning Mus. nr. 2316).

Denne plads hører sandsynligvis sammen med fund nr. 7. En amatørarkæolog har opsamlet flint fra begge pladser uden at holde fundene adskilt. Derfor bliver det samlede materiale fra nr. 6 og 7 omtalt under nr. 7.

7. Fra en lavtliggende mark, der ligger umiddelbart vest for nr. 6 og nær Vorgod å, opbevares flintsager i mindst 3 privatsamlinger (Steen Reinholdt, Ove Munksgaard og Niels Sand). Fundene er muligvis opsamlet fra fyld, der er afgravet på højdedraget, hvor plads nr. 6 ligger.

Det samlede materiale fra bopladserne nr. 6 og 7 består ud over flintaffald af 6 stikler, 6 skrabere, 11 pilespidser, 1 flækkekniv og 10 andre flækker med tilhugning samt 86 uforarbejdede flækker, 22 mikroflækker og 1 mikroflækkeblok. Flækkeblokken er afbildet på fig. 3a. De fleste af skraberne er lavet af flækker, f.eks. fig. 3b. Et par af stiklerne er dobbeltstikler med arbejdsæg ved 2 kanter, fig. 3c (angivet ved pile). Af pilespidser er fundet 5 mikrolitter, fig. 3d, 1 spidspil, fig. 3e, og 5 tværpile, fig. 3f. De viser, at bopladsen har haft besøg gennem lige så lang tid som pladsen ved Frifelt (nr. 1).

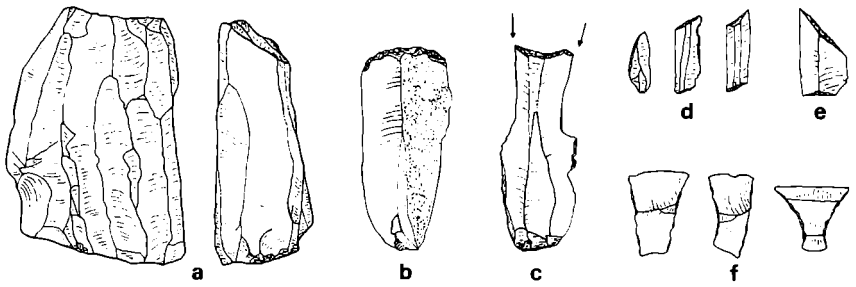

Fig. 3. Flintsager fra jægerstenalderen fra en boplads nær Rimmerhus bæks udløb i Vorgod å (nr. 6 og 7). a: mikroflækkeblok (set fra 2 sider), b: flækkeskraber, c: stikkel og skraber, d: mikrolitter, e: spidspil og f: tværpile. Gengivet i 1/2 størrelse. Tegning: Jens Jørgen Kærgaard.

8. Et par hundrede meter syd for foregående boplads, ligeledes ved østsiden af Vorgod å, har Steen Reinholdt opsamlet blandt andet 6 mikroflækker og 1 flækkeskraber.

9. På et større område øst for Vorgod å, godt 1 km nordøst for Vorgod by, har Michael Nissen fundet mange ting fra oldtiden. Af fund fra jægerstenalderen kan nævnes 1 mikroflække, 23 flækker og forskellige flækkeredskaber, især skrabere.

10. På Gl. Præstegårds mark, ca. 1 km syd for Vorgod by, har Christian Birkmose Clausen i 1970'erne opsamlet 1 flækkeskraber, 1 stikkel, 7 flækker m.m. En del af stykkerne er fundet syd for gården, lidt vest for Vorgod å.

11. Ved gården Virkelyst, mellem Vorgod og Rimmerhus, er opsamlet et lille antal flintgenstande, blandt andet 2 mikroflækkeblokke, 1 almindelig flækkeblok og 2 skrabere. Bopladsen ligger på et næs mellem Rimmerhus bæk og Hølletbæk.

Desuden er der mange steder i sognet fundet flintsager, uden at det har været muligt at datere pladserne nærmere. De kan være fra bondestenalderen eller eventuelt endnu yngre. I 3 tilfælde drejer det sig sandsynligvis om fund fra jægerstenalderen (nr. 12-14).

12. Ved Højgård nordvest for Vorgod by har Jørgen Moosgaard fundet 1 flækkeskraber og 2 flækker.

13. Ved Vestergård-Højmark, ca. 1½ km syd for Rimmerhus, er fundet 3 flækker og 1 flækkebor.

14. Ved Granly, ca. 3 km nordvest for Store Fjelstervang, er blandt andet opsamlet flækker på en mark, der skråner ned mod Fjelstervang

bæk (Herning Mus. nr. 2340). Desuden nævnte L. J. Larsen i 1950 i et brev til Nationalmuseet, at han på marken ved Granly havde fundet »små flintknive«.

Endelig må nævnes, at der uden tvivl findes bopladser fra jægerstenalderen adskillige andre steder ved de mange vandløb i Vorgod sogn.

Bondestenalderen

eller den yngre stenalder
ca. 4200 - 1800 f. Kr.

Omkring 4200 f. Kr. opstod den første bondekultur her i landet. Der var næppe tale om indvandring af nye folk. Jæger-samlerbefolkningen havde muligvis fået problemer med at skaffe sig føde og måtte derfor ændre det hidtidige erhvervsmønster. Man har fra naboer længere mod syd lært at dyrke korn og holde husdyr.

Overgangen til det fødeproducerende samfund må betragtes som en af de væsentligste ændringer, der er sket i landets historie. Gennem resten af oldtiden - og indtil industrialiseringen i forrige århundrede - var landbruget langt det vigtigste erhverv. Ændringen fra jægerstenalder til bondestenalder foregik sikkert langsomt, f.eks. i løbet af et par generationer, og jagt, fiskeri og indsamling af føde havde fortsat en vis betydning.

Af kornsorter havde man byg og flere primitive hvedearter, hvoraf der er fundet mange aftryk i lerkar, fordi korn tilfældigt var indblandet i leret. På bopladserne kan man finde kværne af sten, såkaldte skubbekværne. Sådanne hulslidte kværne er fundet flere steder i sognet, men de kan ikke dateres nærmere, da typen er i brug gennem bondestenalderen, bronzealderen og en del af jernalderen. Under gravhøje er der undertiden bevaret spor efter pløjning med den primitive ard. Der kendes allerede fra bondekulturens begyndelse knogler af de nye husdyr: svin, ko, får og ged.

Afhængigheden af dyrkede marker medførte, at man blev mere fastboende end tidligere. Det muliggjorde, sammen med det nye erhverv, en betydelig stigning i befolkningstallet.

Bondestenalderen deles i 3 hovedafsnit: tragtbægerkulturen, enkeltgravskulturen og dolktiden, som hver for sig skal omtales i det følgende.

Tragtbægerkulturen

ca. 4200-2800 f. Kr.

Den første bondekultur benævnes tragtbægerkulturen og har navn efter lerkar med tragtformet hals. Kulturen er delt i 2 afsnit, som ud fra de mest dominerende gravformer er kaldt dyssetid (ca. 4200-3200 f. Kr.) og jættestuetid (3200-2800 f. Kr.).

Ved bondestenalderens begyndelse var landet helt dækket af skov. Det var derfor nødvendigt at rydde skov for at få lysninger til korndyrkning og græsningsarealer til kvæget. Til skovrydningerne brugtes store, slebne flintøkser. Jægerstenalderens flintøkser var mindre og uden slibning.

I Vorgod sogn er fundet et stort antal flintøkser. De er oftest uden nærmere fundoplysninger, men alene ud fra øksernes tilstedeværelse kan vi slutte, at der har været bosættelser i sognet i den tidlige bondekultur. Det samme vises af et lille antal gravanlæg og et par bopladser, hvorpå der er opsamlet overfladefund. Endnu er der ikke foretaget egentlige udgravninger af anlæg eller fund fra tragtbægerkulturen.

Grave

De ældste gravanlæg fra tragtbægerkulturen er såkaldte jordgrave, som var uden store sten og lå under flad mark eller i en langhøj. Sådanne grave kendes endnu ikke fra Vorgod sogn.

I sidste del af dyssetid, ca. 3500 f. Kr., begynder man at opføre stendysser. Det er gravanlæg med store stenkamre. Dysserne findes i lave høje, og man skelner mellem runddysser og langdysser, alt efter om den omgivende stensætning er rund eller rektangulær.

I begyndelsen af den efterfølgende jættestuetid bygges der stadigvæk dysser. Desuden laver man jættestuer, hvor gravkammeret er endnu større. Fra jættestuens kammer går en gang ud til kanten af den store jordhøj, som opføres over hele gravanlægget.

Dysser og jættestuer er bygget af store sten, størst er kammerets dæksten. I Vestjylland er der mangel på store sten. Det har bevirket, at disse stengrave oftest er ødelagt, fordi stenene senere er brugt til andre formål, f.eks. til bygningssten i kirker eller skærver til vej- og jernbaneanlæg. Man regnede tidligere med, at storstensgrave eller megalitgrave (af græsk megas: stor og lithos: sten) var meget sjældne i denne del af landet. Nye undersøgelser har imidlertid vist, at et lille antal af gravhøjene kan indeholde rester af ødelagte dysser og jættestuer. I Vorgod sogn er nu konsta-

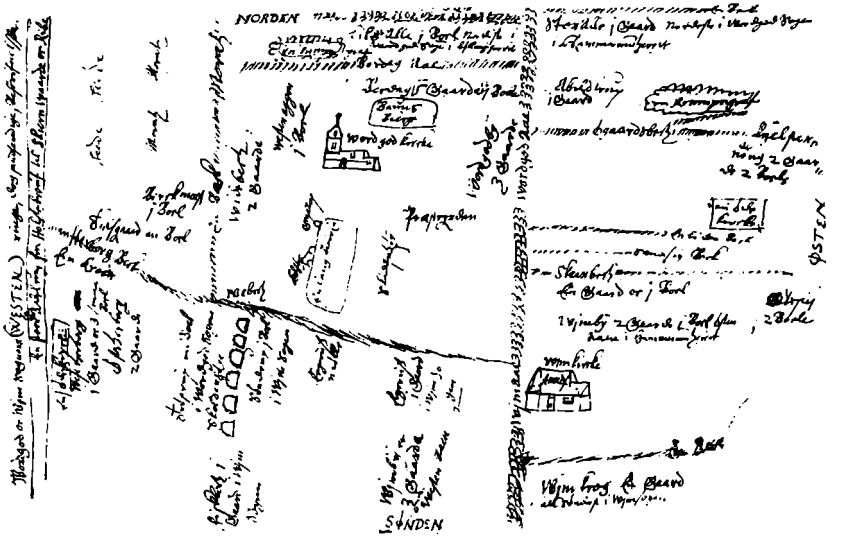

Fig. 4. Kort over Nr. Vium og Vorgod sogne fra præsten Peter Gregerssens indberetning i 1638. Øverst midtpå ses Jyndovn (nr. 15), og øverst til højre findes Jylstenshøj (nr. 17). Ved de to stendysser står »en kempegraf«. Gengivet efter Præsteindberetninger til Ole Worm (jfr. note 5).

teret 5 sådanne anlæg (nr. 15-19). De kan ses i sammenhæng med de i alt mindst 12 dysser og jættestuer, som kendes fra det tilgrænsende Nr. Vium sogn.[4]

Dysser og jættestuer brugtes til mange gravlæggelser. Opførelsen af de store stenkamre må have krævet en enorm arbejdsindsats. Vi må formode, at bondesamfundet bestod af grupper eller stammer med mange mennesker, som i fællesskab byggede gravanlæggene.

15. Nord for Barde ligger sognets eneste fredede stendysse. Det er en meget ødelagt langdysse, som kaldes Jyndovn (»jynd« betyder jætte). I en præsteindberetning, som Peter Gregerssen i 1638 indsendte til Ole Worm i København, står om denne dysse: »Norden forskrefne Bardeg aae findis en kempegraf, som er 23 skaft lang oc 3 skaft bred (en skaft synes at være ca. 10 fod eller ca. 3 m), omsat met 20 store steen, oc mit paa en stor bred steen, som er moxen ofuergroet met liung«.[5] Indberetningen blev ledsaget af en skitse over Nr. Vium og Vorgod, gengivet på fig. 4. Jyndovn er angivet som »en kempegraf« øverst omtrent midt på kortet. Den store brede sten, som lå i midten og var næsten overgroet af lyng, er uden tvivl fra et gravkammer, måske dækstenen.

Fig. 5. Tre store sten fremgravet i kanten af langdyssen Jyndovn ved Barde (nr. 15). Fotograferet af H. P. Hansen den 4. juli 1932. I baggrunden til venstre ses en del af gravhøjen Jyndhøj (nr. 83).

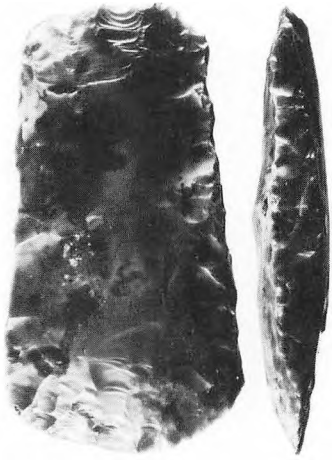

Fig. 6. Flintøkse fundet i 1931 ved ejerens gravning i langdyssen Jyndovn ved Barde (nr. 15). Gengivet i 1/2 størrelse. Fotos: Kjeld Hansen.

Pastor Steenberg omtaler langdyssen i en indberetning fra 1766: »Ude i heden ved Barde findes 17 stene, som staa i en aflang kvadrat, 60 skridt i længden og 10 skridt i breden. Der synes at have været flere, vel muligt de mindste af dem er bortførte, thi de staa ej fra hinanden i lige distance. De, som ere tilbage, staa paa enden, og ved sønderenden ligger tre brede stene ...«.[6] På et matrikelskort fra begyndelsen af 1800-tallet er langdyssen indtegnet og benævnt Jyndsteene.

Da Nationalmuseet registrerede oldtidsminder i Vorgod sogn i 1883 var langdyssen 3-4 fod (90-120 cm) høj. Det anførtes desuden, at næsten alle sten var bortkørte, da landevejen Herning-Ringkøbing blev anlagt. Der er senere oplysninger om, at enkelte sten er anvendt til broen over Abildå, lidt nord for Barde by. Ved Nationalmuseets besigtigelse i 1950 er gravanlægget 42 m langt (nord-syd), 10 m bredt og ca. ½ m højt.

I 1931 begyndte den daværende ejer, Ole Chr. Madsen, at grave sten op til skærveslagning. Herved blev der blottet 3 store sten, som lå på fladen, og yderligere 1 stor sten. H. P. Hansen, Herning Museum, fik stentagningen standset. Ved et senere besøg på stedet fotograferede han langdyssen med de fremgravede sten i østsiden, fig. 5.

Nationalmuseet mente, at anlægget var for ødelagt til fredning. På H. P. Hansens initiativ blev der den 4. juli 1932 under Herning Museum fredlyst et 90 × 55 m stort område med langdyssen Jyndovn og den syd for liggende

gravhøj Jyndhøj, således »at de ingensinde beskadiges ved gravning, pløjning, bortførsel eller tilførsel af sten eller på nogen anden måde«. Først i 1937 gennemførtes naturfredningsloven, som fredede alle jordfaste fortidsmindesmærker.

I 1931 modtog Herning Museum en 11 cm lang, tyndnakket flintøkse, som har lidt slibning på bredsiderne, fig. 6 (Herning Mus. nr. 130/31). Den var fundet ved ejerens gravning i langdyssen. Øksen lå på en stor, flad sten, nærmest dyssens nordende. Der er ikke oplysninger om andre fund fra Jyndovn.

Den fredede langdysse er nu græsbevokset og fremtræder meget svagt i terrænet. Men for ca. 5000 år siden var det et anseligt gravanlæg med mindst et stort stenkammer, der var omgivet af store, rejste sten.

16. I 1883 registrerede Nationalmuseet oplysninger om en runddysse, ca. ½ km nord for Rimmerhus. Det bemærkedes dengang, at alle sten var bortkørte. Der kan intet ses på stedet i dag, og der vides intet om fund fra dyssen. Herning Museum foretog mindre prøvegravninger i 1980 og 1981 uden at finde spor efter gravanlægget. Brødrene Enevoldsen, som nu ejer jorden, har oplyst, at man tidligere er stødt på store sten.

17. Rester af en langdysse, som er benævnt Jylstenshøj eller Jyndstene, findes ca. 1½ km syd for Rimmerhus. Både »jyl« og »jynd« betyder jætte. I den allerede nævnte præsteindberetning fra 1638 er langdyssen omtalt: »Mellom Abildtrup oc forskrefne Fielsteruong findis endnu en kiempegraf 20 skaft lang oc 5 skaft bred met 20 store sten omkring«. Højen er indtegnet på det kort, som fulgte med indberetningen, fig. 4, hvor den ses øverst til højre. Den store forskel på kæmpegravens længde og bredde viser, at det drejer sig om en langdysse.

Dette gravanlæg er aldrig registreret af Nationalmuseet. På et matrikelskort fra begyndelsen af 1800-tallet er dyssen indtegnet nærmest som en rund stensætning, som har navnet Jyndstene.

H. P. Hansen besøgte i 1924 den 88-årige Jens Pedersen, som meddelte, at Jylstenshøj var en flad høj, hvori der kun var en flad sten, ca. 2 alen (ca. 1¼ m) i kvadrat, mens der uden om højen var 20 store sten. J. Abildtrup skriver i 1926 i sin bog om Vorgod sogn (side 10), at dyssen lå på Peder Morres mark i Abildtrup, og at der i mands minde har ligget en del store sten på højen, som kaldes Jylstenshøj, hvori der skal være fundet både stenøkser og aske.[7]

Herning Museum efterlyste i 1980 gennem Herning Folkeblad oplysninger om, hvor Jylstenshøj har ligget. Anton Søndergaard, Vorgod Østerby, gav meddelelse om, at højen lå hos Erik Bjerg Nielsen, Midtgård. Axel Munksgaard, Frifelt, kunne fortælle, at han som dreng, da han tjente hos

sin onkel Peder Morre, havde pløjet over højen 2 gange i tidsrummet 1906-1908. Der var fremkommet skærver, men ingen store sten. Munksgaard mente, at højen dengang var ca. 40 m lang, 8-10 m bred og et par meter høj. Den tidligere ejer, Jens Pedersen, havde fortalt ham, at stenene var kløvet af svenske stenhuggere, da landevejen Århus-Ringkøbing blev anlagt omkring 1855. Der huggedes endvidere stenplanker til broer over Rimmerhus bæk og Hølletbæk og måske til Storebro øst for Barde.

I 1981 besigtigede Herning Museum tomten efter langdyssen. Der var en tydelig forhøjning, ca. 25 m lang vest-øst og indtil 15 m bred. På markoverfladen lå mange skaller af store sten. Ejeren oplyste, at der før hans tid var sprængt en stor sten på stedet, og at han havde opgravet 2 store sten, ca. 1¼ m lange. Langdyssens nordside lå i et markskel, og her blev der for en snes år siden optaget flere flade, indtil 1 m store sten.

18. For et par år siden registrerede Herning Museum lidt sydvest for

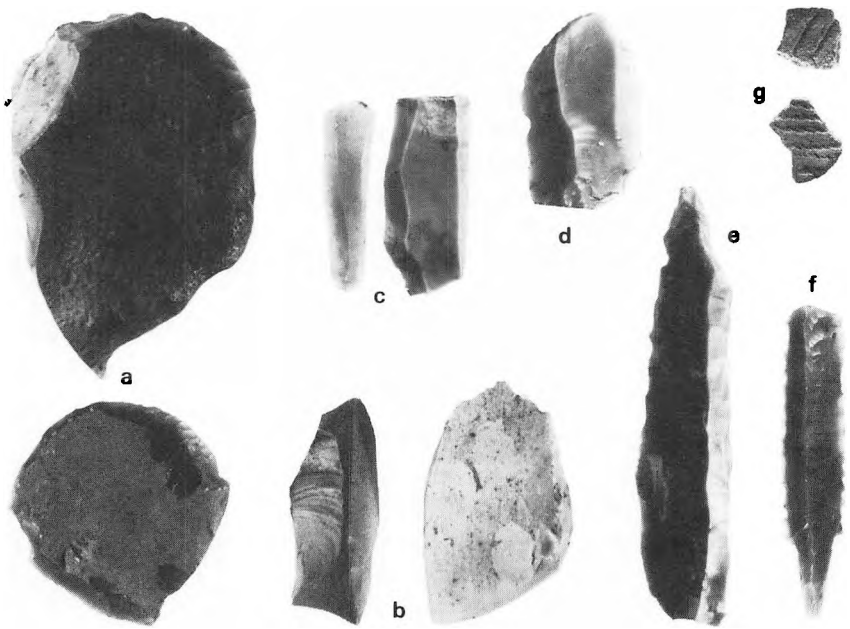

Fig. 7. Fund fra 2 bopladser fra bondestenalderen. a-f er fra Frifelt (nr. 21), og g er fra Ottinggårds mark ved Barde (nr. 22). Pilen f er fra den grubekeramiske kultur, de øvrige fund er fra tragtbægerkulturen. a: skrabere, b: stumper af slebne flintøkser (med æggen vendende nedad), c: flækker, d: flækkekniv, e: flækkebor, f: flækkepil og g: ornamenterede skår. Gengivet i ½ størrelse. Fotos: Kjeld Hansen.

Barde en overpløjet langhøj, som ikke har været kendt tidligere. Den er mindst 50 m lang og har længderetning vest-øst. Højens vestlige og midterste del ligger hos Aage Thomsen og østlige del hos Eli Rasmussen. Der er i tidens løb fundet store sten på stedet, og i 1980 konstateredes i et lille prøvehul en stor sten på ca. 1½ x 1 m. Det er antageligt en af randstenene. Langhøjen er endnu ikke undersøgt nærmere, men der er med stor sandsynlighed tale om resterne af en langdysse. Det fortælles, at man har fundet en halv flintøkse på stedet.

19. I Herning Kommuneplantage, ca. 1½ km omtrent syd for Store Fjelstervang, ligger den fredede Foksmosehøj, der er ca. 19 m i diameter og 2 m i højden. I 1883 noterede Nationalmuseet, at højen har indeholdt en jættestue, men at »næsten alle stenene var bortførte«. Der er ingen oplysninger om fund fra dette gravanlæg, som er sognets eneste jættestue og en af de få i denne del af landet.

Der er forskellige steder i Vorgod sogn fremgravet store sten, men der er ikke tale om stenaldergrave. Det kan desuden nævnes, at Peter Skautrup i forbindelse med omtale af kæmpegrave og jyndovne (i Hardsyssels Aarbog 1927, side 127) har anført, at Storeovn i sognets sydøsthjørne, ca. 3 km sydøst for Store Fjelstervang, skulle være en høj. Men det drejer sig, som fremført af N. Madsen Vorgod i en kronik i Herning Folkeblad (23/9 1930), sikkert blot om en stor, naturlig bakke.

Bopladsfund

Der er opsamlet fund på 7 bopladser fra tragtbægerkulturen (nr. 20-26). Et par af bopladserne fra jægerstenalderen har også haft besøg i tidlig bondestenalder, og 2 andre pladser har tillige fund fra dolktid. Alle bopladserne er beliggende ret nær ved vandløb. De opsamlede fund omfatter flintsager, dog er der på 2 af pladserne fundet små skår (nr. 21 og 22).

20. Blandt fundene på den store boplads fra jægerstenalderen ved Frifelt (nr. 1) er nogle få genstande fra tragtbægerkulturen. Det drejer sig om 6 stumper af slebne flintøkser, og det kan ikke udelukkes, at en lille del af de øvrige flintsager er fra denne tid.

21. Sognets største boplads fra bondestenalderen ligger på Ejner Birch Jensens mark i Frifelt, lidt vest for nr. 20. Gennem de sidste 3-4 år har Henning og Ove Munksgaard opsamlet fund på en ca. 200 m lang strækning ved nordsiden af en lille bæk. En del af materialet er overdraget til Herning Museum, som tillige i maj 1982 foretog opsamling på pladsen (Herning Mus. nr. 2307). Et udvalg af fundene er vist på fig. 7.

De almindeligste redskaber på bopladsen er skrabere af flint. To af de i

alt 78 skrabere er vist på fig. 7a. De er store og grove, og på de fleste af dem er en del af flintens oprindelige overflade bevaret.

Der er 2 økselignende stykker og 21 stumper af flintøkser, hvoraf 2 er afbildet på fig. 7b. Det er i virkeligheden affald fra flintøkser, som er omhugget eller brugt til fremstilling af mindre redskaber. De 7 af stykkerne kan bestemmes som dele af tyndnakkede økser, som tilhører dyssetid eller tidlig jættestuetid, og 1 øksestump er af den efterfølgende tyknakkede type. De øvrige stykker kan ikke bestemmes.

Endvidere er der fundet 35 flækkeblokke og 48 flækker, blandt andet fig. 7c, samt forskellige redskaber lavet af flækker, f.eks. en flækkekniv, fig. 7d, og et stort flækkebor, fig. 7e.

Bopladsen ligger på nederste del af en skrånende mark. Der synes at være 3 ret klart adskilte fundområder, som hver kan repræsentere flere bosættelser. Indtil nu er der opsamlet flest fund på den midterste del af pladsen. Inden for det vestligste fundområde er opsamlet 4 skår, som er uden ornamentik og derfor ikke kan dateres nærmere inden for tragtbægerkulturen. Ud fra flintøksestumperne kan man kun sige, at der har været bosættelser på stedet i løbet af tidsrummet ca. 3500-2800 f. Kr.

På den midterste del af bopladsen er fundet en kraftig flækkepil, hvis spids er afbrækket, fig. 7f. Pilen er 8,3 cm lang og fint tilhugget med skafttunge og trekantet tværsnit. Pile af denne type tilhører den såkaldte grubekeramiske kultur, som antageligt er en særlig variant af den sene tragtbægerkultur. Den grubekeramiske kultur er udbredt i det sydlige Sverige og Norge og i det nordøstlige Danmark. Det er meget sjældent, man finder grubekeramiske pile i denne del af landet.

22. Ved vestsiden af Vorgod å er på Ottinggårds mark, godt 1½ km nord for Barde by, opsamlet enkelte fund (Herning Mus. nr. 1734). Desuden fandtes på samme mark bopladsrester ved udgravning af en gravhøj fra den efterfølgende enkeltgravskultur (se fund nr. 50). Det drejer sig blandt andet om 1 stump af en sleben flintøkse, 1 lille flækkekniv, 1 slagsten af kvartsit (sikkert brugt ved flinttilhugning), 17 flækker samt 2 små skår, fig. 7g. Det ene er et randskår med dele af indridsede vinkler, og det andet har ornamentik lavet med en snoet snor. På pladsen er også enkelte fund fra dolktid (se nr. 68).

23. På en mark nord for Havgård i Barde blev i 1980 opsamlet flint inden for et ca. 70 × 40 m stort område (Herning Mus. nr. 2330). Blandt redskaberne er 2 ubestemmelige fragmenter af flintøkser og 5 skrabere. Desuden fandtes 2 afslag med slibning (stumper af flintøkser eller -mejsler), 3 flækker og 250 stykker flintaffald. Nær bopladsen er fundet en stor flintøkse (se nr. 33).

24. Ved Engholm, øst for Vorgod å og godt 1 km nordøst for Vorgod by, er af Steen Reinholdt opsamlet et lille antal fund, blandt andet 1 stykke af en sleben flintøkse og 1 flække.

25. På Graugårds mark, ca. 1½ km østnordøst for Vorgod by, opsamlede Herning Museum i 1980 en del genstande af flint og sten (Herning Mus. nr. 2345). Det drejer sig, ud over flintaffald, om 4 skrabere, 3 bor, 1 slagsten af kvartsit, 1 fragment af en sleben flintøkse, 2 afslag med lidt tilhugning, 1 stump af en stridsøkse af bjergart samt 1 blok og 14 flækker.

26. På et fladt næs ved Alle Østergård i nordligste del af sognet, mellem Mølsted bæk og en mindre bæk, er konstateret en boplads. Her har Christian Blåbjerg fundet 1 tyndnakket og 1 tyknakket flintøkse samt en halv snes flækker. På samme plads er fund fra dolktid (se nr. 69).

Enkeltfund

Fra tragtbægerkulturen kendes et stort antal flintøkser, som i de fleste tilfælde er uden nærmere fundoplysninger. Det er enkeltfund eller løsfund, hvis omtrentlige findested ofte er oplyst, hvorimod det ikke er muligt at sætte dem i forbindelse med f.eks. gravanlæg. En del af disse enkeltfundne økser er meget fine eksemplarer, og det er mest sandsynligt, at de stammer enten fra ødelagte grave eller fra offerfund i moser. I hvert fald 3 af økserne er fundet i moser (nr. 29, 30 og 43). På bopladserne finder man normalt kun små og stærkt opskærpede økser eller brudstykker af økser.

Der skal i alt omtales 23 enkeltfundne flintøkser, som mere eller mindre sikkert kan henføres til tragtbægerkulturen (nr. 27-45). De ældste flintøkser fra Vorgod sogn er af den tyndnakkede type, som er flad og bred og har omtrent samme bredde ved æg og nakke, jfr. fig. 8a. I løbet af jættestuetid ændres den tyndnakkede økse gennem overgangsformer til den tyknakkede type, som er tykkere ved nakken, der tillige er tydeligt smallere end æggen, jfr. fig. 8d.

27. Ved Engbo øst for Barde by, nær Vorgod å, har Chr. Pedersen fundet en 20½ cm lang, tyndnakket flintøkse, som er afbildet på fig. 8a. I nærheden er opsamlet en økse, der snarest er fra enkeltgravskulturen (nr. 60).

28. En halv tyndnakket flintøkse er fundet i 1960'erne af Michael Nissen godt 1 km nordøst for Vorgod by. Øksen er 12 cm lang og ses på fig. 8b. Den er knækket, og nakken mangler.

29. I nordvestlige del af Stengren Mose, som ligger helt mod nord på Ottinggårds mark, fandt Niels Vejen i ca. 1921 en stor flintøkse. Det vides ikke, hvor øksen nu befinder sig. Ud fra oplysninger fra Chr. og Werner Bendtsen har det været en tyndnakket flintøkse, ca. 25 cm lang.

30. I en mose ved Fjelstervang bæk midt i Store Fjelstervang by fandt Kaj Fuglsang omkring 1965 en flintøkse, der siden er bortkommet. Ifølge finderens oplysninger var det en mindst 20 cm lang og meget fin økse af den tyndnakkede type.

31. Ved Åvang øst for Barde har Chr. Frandsen fundet både en tyndnakket og en tyknakket flintøkse. Den tyndnakkede økse er nu 12 cm lang og 6,5 cm bred ved æggen. Den har været længere, hvilket kan ses af tydelige spor efter opskærpning ved æggen, som til sidst er blevet stærkt beskadiget. Den tyknakkede økse er ligeledes opskærpet og 12 cm lang.

32. På Gl. Vesteragers mark, ca. 1½ km vest for Vorgod by, fandt Niels Anton Vesterager omkring 1962 ved stenoptagning en 16 cm lang flintøkse, fig. 8c. Det er en tidlig udgave af den tyknakkede type.

33. Den fineste flintøkse fra Vorgod sogn er fundet på Chresten Bechs mark i Barde, ca. 500 m nord for Havgård. Den fandtes ved harvning i september 1971 af Frede Sørensen. Øksen, der vises på fig. 8d, er 24,3 cm lang, 7,5 cm bred ved æggen og næsten 4 cm tyk midtpå. Der er slibning på bredsiderne, mens smalsiderne er uslebne. Øksen er helt uskadt og et usædvanligt fint eksemplar. Det er en tyknakket økse fra slutningen af tragtbægerkulturen, ca. 2900-2800 f. Kr. Der er fundet bopladsrester fra tragtbægerkulturen i nærheden (nr. 23), men en sådan økse efterlader man næppe på en boplads. Herning Museum foretog i 1975 prøvegravninger på en svag forhøjning på den mark, hvor øksen blev fundet. Der fremkom ikke spor efter gravanlæg eller andet på stedet.

34. I 1951 modtog Herning Museum fra J. Abildtrup en flintøkse, der var fundet hos Johan Engelbredt Nielsen, Abildtrup mark (Herning Mus. nr. 2/51). Der er ikke nærmere oplysninger om fundstedet, og øksen er derfor på kortet fig. 1 indtegnet ved gården (Virkelyst). Flintøksen, der ses på fig. 8e, er regelmæssigt tilhugget, men helt uden slibning. Den er 27 cm lang, 7,2 cm bred ved æggen og indtil 5 cm tyk. Store, uslebne flintøkser kan f.eks. stamme fra depotfund.

35. På en mark i Abildtrup, ca. 1½ km nordøst for Vorgod by, har Michael Nissen opsamlet en 10 cm lang, tyknakket flintøkse, fig. 8f. På samme mark fandtes en 8 cm lang, stærkt opskærpet økse med hulsleben æg. Fundstederne er beliggende lidt nord for en boplads fra samme kultur (nr. 25).

36. Til Ringkøbing Museum indkom i 1929 en 14,7 cm lang, tyknakket flintøkse som en gave fra Lars Larsen, Vorgod (Ringkøbing Mus. nr. 2208). Det vides ikke, hvor øksen er fundet, og derfor er den ikke med på kortet fig. 1.

37. Ved Ny Vesterager, ca. 1½ km nordvest for Vorgod by, har Rikard

Vesterager fundet en 14 cm lang flintøkse, som er en tidlig variant af den tyknakkede type.

38. I Vorgod Sønderby er fundet 2 flintøkser på Christian Vesteragers mark. Den ene omtales senere (se nr. 41). Den anden er en såkaldt tyndbladet økse, som er opsamlet af hans far eller bedstefar et eller andet sted ved gården. Den er 9,3 cm lang og har især slibning ved æggen.

39. På et højdedrag ca. 1 km syd for Store Fjelstervang fandt Kaj Fuglsang i 1970'erne 2 flintøkser af den tyknakkede type, 17,5 og 11,3 cm lange. De blev i 1982 foræret til Herning Museum (mus.nr. 2341).

40. Ved Blindbækgård i Lille Fjelstervang er fundet en 14 cm lang, tyknakket flintøkse, som er beskadiget ved nakken.

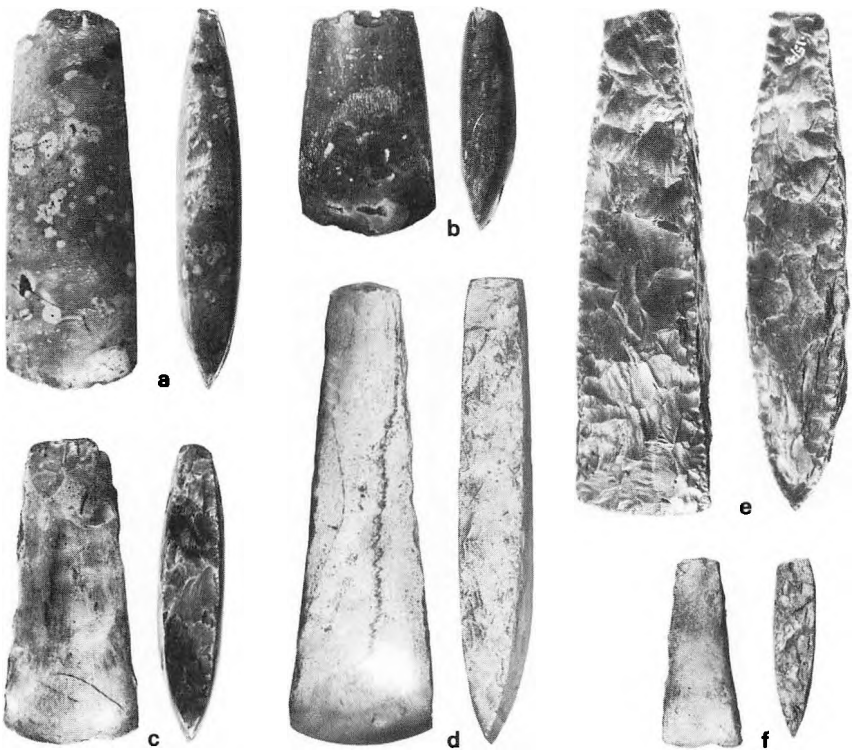

Fig. 8. Flintøkser fra tragtbægerkulturen. a-b er tyndnakkede, og c-f er tyknakkede økser, alle er set fra 2 sider. Fundsteder: a: Engbo, øst for Barde (nr. 27), b: Abildtrup, nordøst for Vorgod (nr. 28), c: Gl. Vesterager, vest for Vorgod (nr. 32), d: Havgård, nord for Barde (nr. 33), e og f: Abildtrup, nordøst for Vorgod (nr. 34 og 35). Gengivet i 1/4 størrelse. Fotos: Kjeld Hansen.

Det kan være vanskeligt i alle tilfælde at afgøre, om de tyknakkede flintøkser er fra tragtbægerkulturen eller den efterfølgende enkeltgravskultur. Det gælder således de 3 næste fund. Derefter omtales 2 flintøkser, som det ikke har været muligt at finde, og som derfor heller ikke kan dateres nærmere inden for bondestenalderen (nr. 44 og 45).

41. På Christian Vesteragers mark i Vorgod Sønderby blev i tidsrummet 1910-1915 af Karen Østergaard Madsen fundet en tyknakket, 16 cm lang flintøkse, ca. 100 m nordvest for gården. Den er siden kommet til Marinus Sørensens samling.

42. I 1936 modtog Herning Museum fra Søren Clausen i Barde en 11,5 cm lang, tyknakket flintøkse med hulsleben æg (Herning Mus. 51/36).

43. Fra Granly ca. 3 km nordvest for Store Fjelstervang indkom i 1912 til Herning Museum en 13,6 cm lang, nærmest tyknakket flintøkse, som var fundet af G. L. J. Larsen i en mose ved gården (Herning Mus. nr. 41/12). Der indleveredes også en anden tyk »stenkile«, som flintøkser dengang blev kaldt, men den er siden bortkommet.

44. En flintøkse blev ca. 1965 fundet på marken nord for Brunbjerg, lidt sydvest for stendyssen Jyndovn (nr. 15). Der er ikke nærmere oplysninger om øksen, som skal befinde sig i Marinus Sørensens samling.

45. Ved tørvegravning under 2. verdenskrig fandt Christian Nørregaard

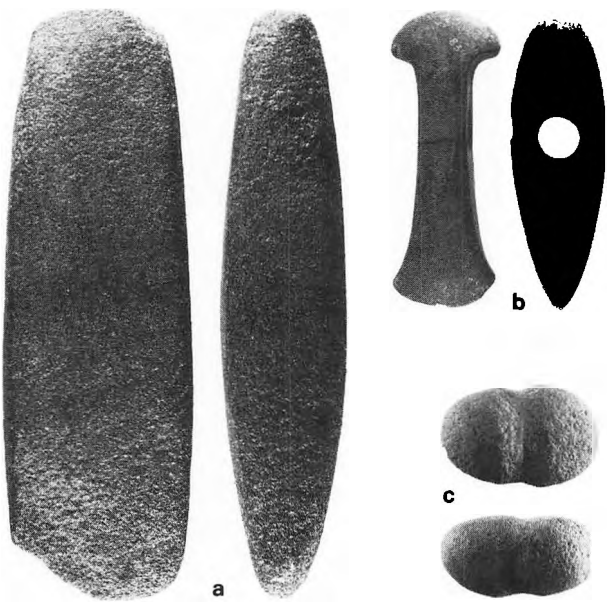

Fig. 9. Fund fra tragtbægerkulturen. a: tyndnakket grønstensøkse fra Ottinggårds mark nord for Barde (nr. 46), b: stridsøkse af bjergart fra Fjelstervang (nr. 47) og c: stenkølle fra Åvang øst for Barde (nr. 48). Gengivet i 1/4 størrelse, set fra 2 sider. Fotos: Kjeld Hansen.

Gravesen en nu forsvunden flintøkse i en mose lidt nordøst for Fjelstrupgård i Vorgod Østerby.

Fra tragtbægerkulturen er endvidere fundet 3 typer, som er lavet af andre stenarter end flint, nemlig 1 tyndnakket økse, 1 stridsøkse og 1 stenkølle (nr. 46-48).

46. Ved dræning på en mark nord for Ottinggård, ca. 3 km nord for Barde by, fandt Søren Østergaard omkring 1950 en tyndnakket økse af bjergart, fig. 9a. Den er 31½ cm lang og midtpå indtil 10 cm bred og 6,7 cm tyk. Denne stenøkse, der er et stort eksemplar, kan dateres til samme tid som de tyndnakkede flintøkser.

47. Omkring århundredskiftet fandt man ved pløjning i Fjelstervang en 16 cm lang stridsøkse med skafthul, fig. 9b (Herning Mus. nr. 834). Det nøjagtige findested kendes ikke, og fundet er derfor ikke indtegnet på kortet fig. 1. Stridsøkser af denne type kan dateres til jættestuetid.

48. Ved Åvang lidt øst for Barde har Chr. Frandsen fundet en stenkølle, fig. 9c. Den er 8,7 cm lang og har en ca. 2 cm bred og 2 mm dyb, omløbende fure, som er beregnet til skæftning eller ombinding. Denne type er vanskelig at datere og kan eventuelt være fra en senere del af oldtiden.

Det fortælles, at der indvendig i korets østgavl i Vorgod kirke skal være indmuret en flintøkse. Ved nærmere eftersyn har det vist sig blot at være en sten med en skarp kant, og der kan hverken ses tilhugning eller slibning.

Enkeltgravskulturen

ca. 2800-2400 f. Kr.

Omtrent midt i bondestenalderen viser en ny kultur sig i Vestjylland. Den kaldes enkeltgravskulturen, fordi der normalt kun er 1 person i hver grav (mens dysser og jættestuer som nævnt kunne rumme mange begravelser).

Fra Vorgod sogn kendes kulturen kun fra gravfund og fra nogle få enkeltfund uden nærmere oplysninger. Bopladsfund fra denne kultur er sjældne; de nærmeste pladser er fra Skarrild sogn, ca. 15 km sydøst for Vorgod. Der er mange gravhøje fra enkeltgravsfolket, og deres bopladser må naturligvis også være her. Det kan ikke udelukkes, at en del af de bopladsfund, som er omtalt under tragtbægerkulturen, i virkeligheden stammer fra enkeltgravskulturen. Det kan være vanskeligt at skelne de to kulturers flintøkser og andre flintredskaber fra hinanden.

Man regnede tidligere med, at enkeltgravskulturens opdukken skulle tolkes som indvandring af folk med hjemsted langt mod sydøst, f.eks. i Sydrusland. Men måske er det mere sandsynligt, at kulturen er udviklet af den hjemlige tragtbægerkultur med forskellige påvirkninger udefra, hvorved blandt andet gravskikken ændredes.

Enkeltgravskulturens folk ernærede sig tilsyneladende især ved kvægavl, og der blev foretaget store skovrydninger til græsningsarealer. I Vestjylland skete der antageligt en betydelig udvidelse af bosættelsen på de lette, sandede jorder.

Kulturen er inddelt i 5 perioder, der benævnes ældre og yngre undergravstid, ældre og yngre bundgravstid samt overgravstid. Navnene hentyder til gravenes placering i højene. I undergravstid er kulturen næsten kun udbredt i Vestjylland. Senere breder den sig til hele landet.

Gravfund

Enkeltgravskulturens grave dækkes af lave høje, som kan indeholde flere gravanlæg over hinanden. Desuden kan højen være anvendt til begravelser senere i oldtiden. Det vigtigste udstyr i enkeltgravskulturens mandsgrave er stridsøkser med skafthul og i kulturens ældste del tillige store ravskiver. I kvindegrave findes som regel ravperler.

Gravhøjene er forholdsvis små, og mange af dem er derfor ødelagt eller helt fjernet i tidens løb. De allerfleste af vore gravhøje er fra enten enkeltgravskulturen eller bronzealderen. Som hovedregel kan man sige, at høje fra bronzealderen er kuplede og over 2 m i højden, mens enkeltgravskulturens høje er mere flade og under 2 m.

I Vorgod sogn er i alt registreret 134 gravhøje (hvortil kommer de 5 høje, som er omtalt ovenfor under tragtbægerkulturen). Alle højene er indtegnet på kortet fig. 1. De 43 af højene er fredet, og omtrent halvdelen af dem er under 2 m. De øvrige 91 høje er nu ødelagt, men blev registreret af Nationalmuseet i 1883, hvor mange af dem lå i hede. En stor del af højene kan ikke mere ses i terrænet; andre steder fremtræder endnu en lav, overpløjet forhøjning. Ud fra oplysningerne fra 1883 om disse højes størrelse var langt de fleste under 2 m og kun få af dem over 2 m (henholdsvis 83 og 8 høje). Der er således ingen tvivl om, at det især er de ret lave enkeltgravshøje, som er forsvundet ved de sidste ca. 100 års dyrkning. Tilsyneladende har mere end tre fjerdedele af alle sognets høje været under 2 m og må således overvejende være opført i løbet af de 400 år, som enkeltgravskulturen varede. Hertil kommer, at en del af de store høje kan være enkeltgravshøje, som er forhøjet i forbindelse med anlæg af grave

Fig. 10. To fredede høje fra enkeltgravskulturen ved østsiden af Vorgod å, nord for Abildtrup Nedergård (nr. 49). Højene er 10 og 12 m i diameter og 1,0 og 1,6 m i højden. Foto: Hans Rostholm, april 1982.

senere i oldtiden. Enkeltgravshøjene lå ofte i små grupper, hvoraf de mest markante skal nævnes i det følgende, jfr. fig. 1.

49. Tre fredede høje findes nord for Abildtrup Nedergård, ved østsiden af Vorgod å. De 2 største af højene ses på fig. 10. Højen til venstre på billedet er 10 m i diameter og 1 m høj, den anden er 12 x 1,6 m. De er ikke undersøgt, men fremtræder som typiske, lave enkeltgravshøje. Der synes ikke at være andre steder i sognet, hvor der er bevaret 2 lave høje så nær ved hinanden. Det kan bemærkes, at højene ses ret tydeligt fra den modsatte side af åen, fra vejen mellem Barde og Timring.

Syd for Store Fjelstervang har ligget 11 høje, som nu alle er ødelagt. De lå inden for et lille område; et par af dem var 1½-2 m i højden, men de fleste var ganske lave.

Der har været en del overvejende små høje i sydkanten af Barde Plantage (Barde Sandet) og lidt sydligere, i området mellem plantagen og Abildå.

Sydvest for Barde har Nationalmuseet registreret 8 høje. Lidt længere mod sydvest, på Eli Rasmussens mark, konstateredes i 1980 en lav, overpløjet høj, som indtil da ikke var kendt.

Endelig kan nævnes, at der i området 1-2 km sydvest for Vorgod by har ligget 14 høje. De 3 af dem var over 2 m i højden og blev udgravet af distriktslæge A. Thierry fra Videbæk for ca. 100 år siden. I den ene var fund fra enkeltgravskulturen (se nr. 54).

Fra ganske få af de mange gravhøje har vi oplysninger om fund. Der må ellers være fremkommet et stort antal oldsager ved ødelæggelsen af højene, f.eks. stridsøkser med skafthul. Kun i et tilfælde er der foretaget en egentlig, videnskabelig udgravning, nemlig på Ottinggårds mark (nr. 50). Desuden er der opsamlet ravsmykker på 1 høj (nr. 51), og fra 4 høje er der fund fra usagkyndiges gravninger (nr. 52-55).

50. På Ottinggårds mark, ca. 2 km nord for Barde by, undersøgte Herning Museum i sommeren 1974 en lille, overpløjet gravhøj (Herning Mus. nr. 1591). Den ligger sammen med 2 store, overpløjede høje lidt vest for Vorgod å, nær vejen mellem Barde og Timring. De 3 høje kaldtes tidligere Stensvig Høje. På den modsatte side af åen ligger de 3 fredede høje, som er omtalt ovenfor (nr. 49, fig. 10).

Undersøgelsen i 1974 blev foretaget efter at P. K. Poulsen fra Sønder Morre ved Tvis havde fundet en lille ravperle på højen. Den overpløjede høj nåede kun ca. 30 cm op over den omgivende mark, og heraf var omkring halvdelen en naturlig forhøjning. Ældre folk kunne oplyse, at højen i mands minde har været ca. 1 m høj, og at der i tidens løb er opsamlet mange sten på stedet. Ved Nationalmuseets registrering af oldtidsminder i Vorgod sogn i 1883 var højden 5 fod (ca. 1,5 m).

Højfylden bestod af gulligt sand og grågule tørv, som svarede til det gamle, ca. 10 cm tykke muldlag under højen. I højfylden var indblandet bopladsrester fra den lidt ældre tragtbægerkultur (se ovenfor fund nr. 22). Højen var opført over en grav fra enkeltgravskulturen. Senere i oldtiden

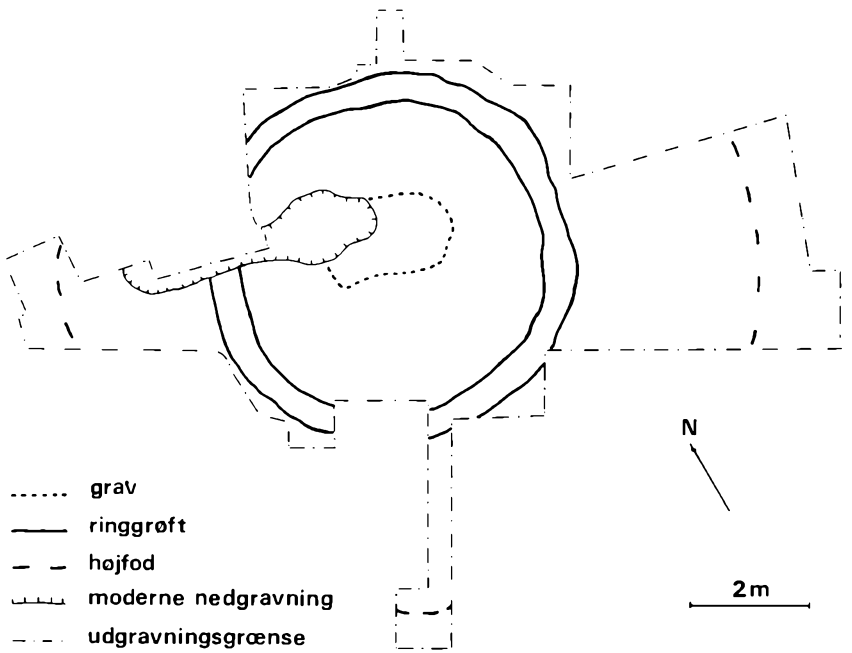

Fig. 11. Plan af udgravet høj fra enkeltgravskulturen i højgruppen Stensvig Høje på Ottinggårds mark nord for Barde (nr. 50). Graven, der ligger midt i den ringformede grøft, ses på fig. 12. Tegning: Tinna Møbjerg og Jens Jørgen Kærgaard.

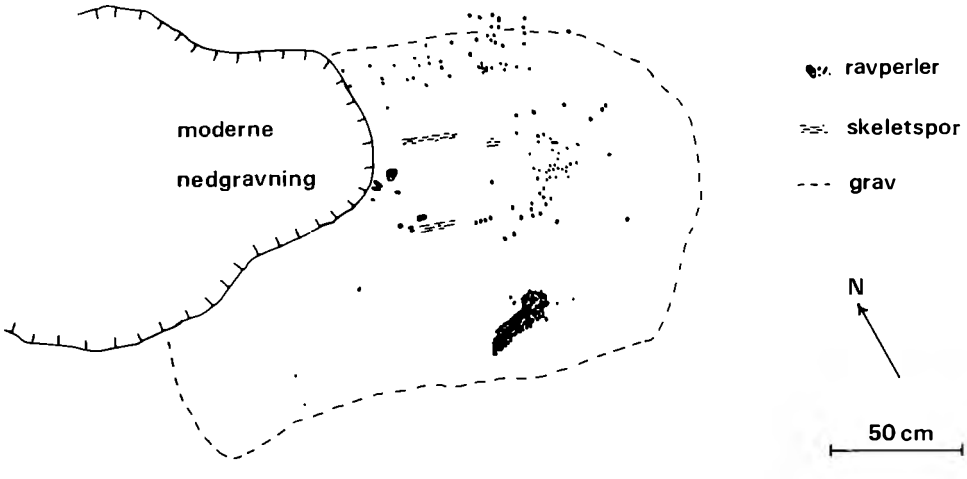

Fig. 12. Plan af grav fra enkeltgravskulturen på Ottinggårds mark nord for Barde (nr. 50). Den store dynge ravperler nederst til højre ses på fig. 13, og et udvalg af perler fra graven er afbildet på fig. 14. Tegning: Tinna Møbjerg og Jens Jørgen Kærgaard.

blev der anlagt flere grave i højen. Ved udgravningen fremkom ødelagte grave fra dolktid (fund nr. 65) og jernalder (fund nr. 105).

Udgravningsfeltet med højens kant og gravanlægget fra enkeltgravskulturen er vist på fig. 11. Der var spredte, mindre sten ved højens fod. Denne stenkreds havde været ca. 12 m i diameter, men det kunne ikke afgøres, om den tilhørte den undersøgte enkeltgrav eller et af de senere gravanlæg.

Enkeltgraven var omgivet af en ringformet grøft på ca. 6 m i ydre diameter, jfr. fig. 11. Grøften var 40-50 cm bred og havde en dybde på indtil 75 cm i forhold til den gamle overflade. Ringgrøften fremtrådte først tydeligt et stykke nede i undergrunden. Sådanne grøfter er forholdsvis sjældne, men de er måske undertiden overset ved gamle udgravninger, fordi de findes et stykke uden for selve graven, og fordi deres fyld vanskeligt kan skelnes fra undergrunden. I ringgrøften kunne man et par steder ane en lidt mørkere fyld, som muligvis var svage spor efter lodrette stolper. I andre enkeltgravshøje, for eksempel ved Skarrild, er udgravet tydelige spor efter stolper, som viser, at der i ringgrøften har stået en kraftig bygning eller indhegning, i hvis midte den døde var gravlagt.[8]

Selve graven var anlagt omtrent på den gamle markoverflade. Gravens kant tegnede sig ganske svagt ved udgravningen. Der var ikke spor efter kisten, som sikkert var en firkantet trækiste lavet af planker. En plan af graven vises på fig. 12. Graven havde længderetning omtrent vest-øst og

var indtil 130 cm bred. Længden har været omkring 220 cm, men gravens vestende var forstyrret af en stor nedgravning i nyere tid, jfr. fig. 11.

Den døde var næsten helt forsvundet, fordi knoglerne i den sandede, kalkfattige jord er udvasket af nedsivende vand. Der kunne iagttages et par mørke aftegninger på gravbunden; det er muligvis spor efter skelettet. Desuden fandtes i graven 3 små, knoglelignende stykker, jfr. fig. 12. Knoglerne var helt forsvundet, men på grund af aludskillelser var deres form bevaret som hårde sandklumper.

Fig. 13. Smykke med 266 ravperler i grav fra enkeltgravskulturen på Ottinggårds mark nord for Barde (nr. 50). Dyngen er 30 × 11 cm stor. Billedet viser perlerne liggende på plads i graven. Foto: Hans Rostholm, juni 1974.

Gravudstyret omfattede kun ravperler, og den døde var således en kvinde. Der kan naturligvis have været gravudstyr af andre materialer, som ikke er bevaret til vor tid. I sydlige del af graven lå en ca. 30 × 11 cm stor dynge med 266 ravperler, som på fig. 13 ses liggende på deres plads i graven. Ravdyngen bestod af flere lag med mange rækker perler. Det har uden tvivl været et stort, sammenhængende smykke, hvor perlerne har siddet på snore (som ikke er bevaret). Hele ravdyngen blev ved udgravningen indgipset i en firkantet »kasse«, som først blev udgravet på Nationalmuseets konserveringsanstalt.

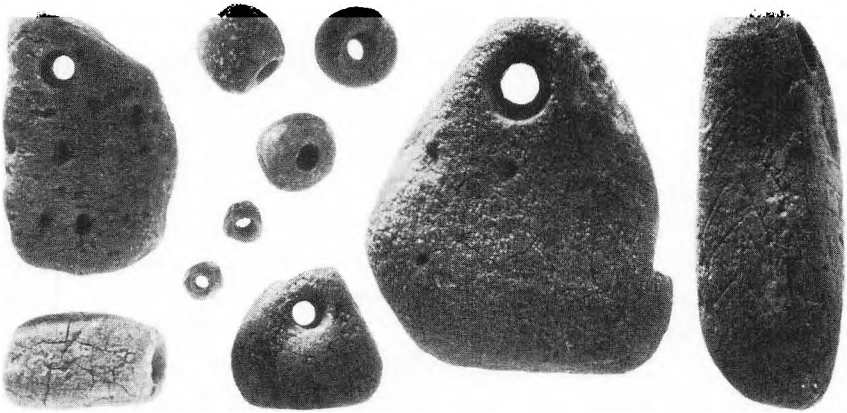

Fig. 14. Udvalg af ravperler fra grav fra enkeltgravskulturen på Ottinggårds mark nord for Barde (nr. 50). På hængesmykket helt til højre er indridsede streger. Gengivet i naturlig størrelse. Foto: Kjeld Hansen.

Desuden fandtes 162 ravperler, hvoraf enkelte lå i pløjelaget og i den moderne nedgravning. Lidt vest for ravdyngen (og få cm fra den forstyrrende nedgravning) var en gruppe med store ravhængesmykker med hul i den ene ende; de kan eventuelt tilhøre et samlet smykke. De øvrige perler lå spredt over en stor del af graven og har måske været syet på den dødes klæder. Omkring den store ravdynge fandtes 17 meget små ravperler; de er kun 2-3 mm store, men der er hul igennem.

Et udvalg af de forskellige slags ravperler fra graven er vist på fig. 14. De fleste af perlerne er mellem 1 og 1½ cm store. Det største af hængesmykkerne er ca. 5 × 4 cm. Et andet hængesmykke er 5½ cm langt og pølseformet og har indridsede streger (helt til højre på fig. 14).

De mange ravperler er danefæ. Fundet er af Nationalmuseet deponeret på Herning Museum. Ravperlerne kan ikke dateres nærmere inden for enkeltgravskulturen, men grave med ringgrøft synes at tilhøre kulturens ældste del, d.v.s. tidsrummet ca. 2800-2600 f. Kr.

Barde-gravens i alt 428 ravperler er det næststørste ravfund fra enkeltgravskulturen. Et andet vestjysk fund rummede ca. 600 ravperler. Det er fra en gravhøj ved Langsiggårde i Lunde sogn i nordlige del af Ribe amt, men fundet er fra 1901, og oplysningerne er meget mangelfulde.

51. I 1980 opsamledes 3 store ravhængesmykker midt på en overpløjet høj på Søren Jespersens mark nord for Barde (Herning Mus. nr. 2315). Stedet er beliggende lidt nordvest for den netop omtalte høj. Ved en prøvegravning konstateredes blandt andet en stenlægning, som lå lige

under det moderne pløjelag. Højtomten er endnu ikke udgravet. De 3 ravhængesmykker er afbildet på fig. 15. Det største er 5 cm langt.

52. Herning Museum købte i 1912 et gravfund fra Lille Fjelstervang (Herning Mus. 1290-1293). Det var opgravet af P. K. Jacobsen i en høj sydøst for hans gård. Fundet, der vises på fig. 16, består af en 13,5 cm lang stridsøkse med skafthul, en 11 cm lang flintflække og en ravskive, der er indtil 5,8 cm i diameter og 1,1 cm tyk. Der har desuden været en halv ravskive, som ikke er bevaret. En flintøkse fra samme gravhøj er ligeledes gået tabt. Grave med stridsøkser af denne type og store ravskiver kan dateres til tidlig enkeltgravskultur.

53. I den nu helt forsvundne Skadhøj fandt A. Thierry i 1880'erne en stor dynge håndstore sten, hvorimellem lå et urtepotteformet lerkar. Højen lå på Gl. Præstegårds jord, ca. 1 km syd for Vorgod by og tæt ved vejen til Egeris. I højen var også fund fra bronzealderen (se nr. 86).

54. I en fredet høj ca. 2 km sydvest for Vorgod by udgravede Thierry et tilsvarende urtepotteformet lerkar, som lå tæt under en stor stenlægning. Lidt dybere fandtes en stridsøkse med skafthul. De urtepotteformede eller retvæggede lerkar kan dateres til den sidste af enkeltgravskulturens 5 perioder.

55. På Forhistorisk Museum opbevares 2 stridsøkser, som indkom 1890 (mus. nr. 2326 og 2327). Begge er fundet i en høj ved Barde, men uden nærmere oplysninger. Det fremgår ikke, om de er fra samme høj. Den ene af stridsøkserne kan dateres til midterste del af enkeltgravskulturen (bundgravstid).

Fig. 15. Tre ravhængesmykker opsamlet i 1980 på en høj nord for Barde (nr. 51). Gengivet i naturlig størrelse. Foto: Kjeld Hansen.

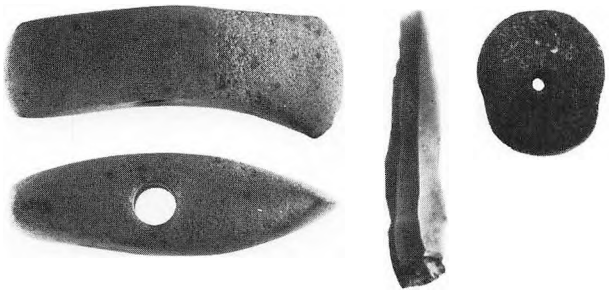

Fig. 16. Gravfund fra enkeltgravskulturen fra høj ved Lille Fjelstervang, bestående af stridsøkse (set fra 2 sider), flintflække og ravskive (nr. 52). Gengivet i 1/3 størrelse. Fotos: Kjeld Hansen.

Enkeltfund

Der er et lille antal enkeltfund eller løsfund fra enkeltgravskulturen (nr. 56-64). Det drejer sig om stridsøkser af bjergart, flintøkser, en kølle af bjergart og såkaldte tapkiler. Det er almindelige typer, som kendes fra kulturens grave andre steder. En del af enkeltfundene fra Vorgod sogn stammer sandsynligvis også fra ødelagte gravhøje. Enkeltgravskulturens flintøkser er af den tyknakkede type og ofte fremstillet ved en særlig teknik, idet dele af overfladen er tildannet ved knusning og ikke ved almindelig tilhugning. Ved mindre veludførte eksemplarer kan det som allerede nævnt være vanskeligt at skelne mellem tragtbægerkulturens og enkeltgravskulturens økser.

56. På en mark ved Østergård, lidt nordnordøst for Barde by, fandt Mads Christian Madsen en stridsøkse med skafthul, som i 1904 blev sendt til Nationalmuseet (Nat.mus. A 22015). Den er fra midterste del af enkeltgravskulturen (bundgravstid).

57. Ved Ny Vesterager, ca. 1½ km nordvest for Vorgod by, har Rikard Vesterager fundet en 13 cm lang stridsøkse med skafthul. Den er fra den sidste af enkeltgravskulturens 5 perioder. Der er ingen nærmere fundoplysninger.

58. Ved Højgård, lidt nordvest for Vorgod by, har Jørgen Moosgård opsamlet en lidt uregelmæssig, tyknakket flintøkse, der er 12,8 cm lang.

59. Lidt øst for Langager, sydøst for Barde by, fandt Tinna Husted i 1978 en flintøkse, som er 14,8 cm lang og 6 cm bred ved æggen.

60. Ved Engbo øst for Barde by opsamlede Chr. Pedersen ca. 1970 en flintøkse nær ved Vorgod å (og nær ved fund nr. 27). Øksen er 16 cm lang og 5 cm bred ved æggen, og nakken er lidt beskadiget.

61. Nordnordøst for Graugård, mellem Vorgod og Rimmerhus, har William Jørgensen i 1980 fundet en 12 cm lang flintøkse.

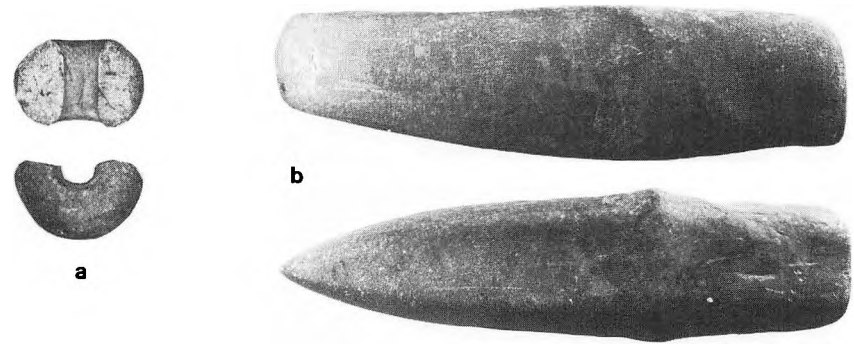

Fig. 17. Fund fra enkeltgravskulturen. a: halv kølle af bjergart fra en mark nord for Vorgod (nr. 62) og b: stor tapkile fra en mark nord for Rimmerhus (nr. 63). Gengivet i 1/4 størrelse, set fra 2 sider. Fotos: Kjeld Hansen.

62. Nord for den gamle skole i Vorgod fandt Hans Husted ca. 1963 en halv stenkølle, fig. 17a. Den er af finkornet bjergart, 7 cm i diameter og 4,5 cm tyk. Køllen er knækket midt gennem skafthullet, som er timeglasformet og ved midten 18 mm i diameter.

63. På en mark sydøst for højen Blåbjerg, nord for Rimmerhus, er fundet en 31 cm lang, kraftig tapkile eller skafttapøkse af bjergart, fig. 17b. Nakken er udformet som en lidt smallere »tap«, hvor redskabets skaft sikkert blev fastgjort.

64. I 1970 fandt Michael Nissen på en mark ca. 1 km nordøst for Vorgod by et 14,7 cm langt stykke af en lille tapkile, hvor det meste af nakkeenden (tappen) mangler.

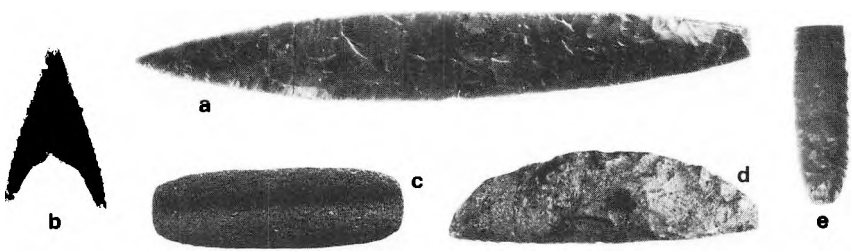

Fig. 18. Fund fra dolktiden. a-c er fra gravhøje, og d-e er enkeltfund. a: flintdolk og b: pilespids, begge fra gravhøj på Ottinggårds mark nord for Barde (nr. 65), c: pileskaftglatter fra Brunshøj nord for Barde (nr. 67), d: flintsegl fra Graugård øst for Vorgod (nr. 75) og e: del af flintdolk, fundet lidt nord for foregående (nr. 76). Gengivet i 1/3 størrelse, a dog i naturlig størrelse. Fotos: Kjeld Hansen.

Endvidere kan nævnes, at der ved tørvegravning i 1933 i en mose ved Bjerregårde, ca. 2½ km øst for Store Fjelstervang, blev fundet et halvt vognhjul af egetræ. Fundstedet ligger i Snejbjerg sogn, ca. 700 m fra grænsen til Vorgod sogn. Vognhjulet, der er skiveformet og ca. 78 cm i diameter, er ved hjælp af C-14 metoden dateret til tidlig enkeltgravskultur, ca. 2800-2700 f. Kr. Dette hjul og et samtidigt fund fra Kideris, 6 km længere mod øst, er de ældst daterede rester af vogne i Nordeuropa. De hører til blandt Herning Museums vigtigste oldtidsfund.[9]

Dolktiden

ca. 2400-1800 f. Kr.

Den sidste del af bondestenalderen benævnes dolktiden. Der laves nu store flintdolke, som sammen med flintpile udgør det mest almindelige udstyr i gravene.

I dolktid indføres fra Mellemeuropa og de britiske øer en del genstande af kobber og bronze, f.eks. økser og dolke, og allerede i denne periode foregår den første fremstilling af metalgenstande her i landet.

Flinthåndværket når nu sit højdepunkt. Det skyldes måske, at flinthuggeren prøver at konkurrere med metalsagerne. I nogle tilfælde har flintformerne forbilleder af metal. Typisk for dolktidens flintteknik er den såkaldte fladehugning. Ved at lave en række små afslag fra kanterne ind over stykket kunne man fremstille tynde og fint udformede genstande, blandt andet dolke, pilespidser, segle og spydspidser.

I tidens løb er der i Vorgod sogn fremkommet et par gravfund og bopladsfund samt et lille antal enkeltfund fra dolktiden.

Gravfund

I Vestjylland findes der ofte grave fra dolktiden øverst i enkeltgravskulturens høje, som regel i forbindelse med store stendynger. Det er også tilfældet ved de 2 af de i alt 3 gravfund, som kendes fra Vorgod sogn (nr. 65-67).

65. Ved udgravning af den tidligere omtalte enkeltgravshøj på Ottinggårds mark (nr. 50) fandtes en ødelagt grav fra dolktid (Herning Mus. nr. 1591). Der var rester af en stenlægning, som var næsten helt oppløjet. Mellem stenene lå en flintdolk i 3 dele. Den sammensatte dolk er 24,7 cm lang og ses på fig. 18a. Overfladen er fint tildannet ved meget regelmæssig

fladehugning med parallelle afslag. Fæsteenden lå nederst i det moderne pløjelag, og de 2 andre stykker fandtes nærmest i højfyld, men ompløjet og ca. 15 cm fra hinanden. I fylden i østlige del af højen blev desuden fundet en lille pilespids med 2 modhager, fig. 18 b. Pilen er 2,2 cm lang og kan enten stamme fra en ødelagt grav eller være tilfældigt indblandet i højfylden.

66. I en høj ca. 2 km sydvest for Vorgod by udgravede A. Thierry i 1880'erne en stenlægning af håndstore sten, hvorimellem fandtes en flintdolk og en lansespids. Under stenlægningen var fund fra enkeltgravskulturen (nr. 54).

67. I 1931 købte Herning Museum af Ole Madsen i Barde en 9,7 cm lang, såkaldt pileskaftglatter af bjergart, fig. 18 c (Herning Mus. nr. 129/1931). Den var fundet i Brunshøj, ca. 2 km nord for Barde by. Redskabet har på den ene side en ca. 2 cm bred fure, som kan være brugt til glatning af pileskafter. Det er en ret sjælden oldsagstype.

Bopladsfund

På bopladser med fund fra andre perioder af oldtiden er i 2 tilfælde fremkommet fund fra dolktid (nr. 68 og 69).

68. På Ottinggårds mark (nær gravfund nr. 65) er blandt andet opsamlet en fladehugget pilespids fra dolktid. De øvrige fund fra bopladsen er enten fra samme tid eller fra tragtbægerkulturen (se nr. 22).

69. Ved Alle Østergård, hvor der også er fund fra tragtbægerkulturen (nr. 26), har Christian Blåbjerg blandt andet opsamlet 3 stumper af flintdolke.

Enkeltfund

Af enkeltfundne genstande uden nøjagtige oplysninger kan i alt 7 fund henføres til dolktid (nr. 70-76).

70. En halv skafthulsøkse af bjergart blev i 1960'erne fundet af Michael Nissen ca. 1 km nordøst for Vorgod by. Den er knækket gennem skafthullet, og kun den 7½ cm lange nakkehalvdel er bevaret.

71. Lidt øst for foregående fund har Michael Nissen sidst i 1960'erne opsamlet en ca. 3½ cm lang flintspids, som er brækket af en dolk eller et spyd.

72. Ved Virkelyst, på et næs mellem Rimmerhus bæk og Hølletbæk, har Andreas Nielsen fundet en 10,3 cm lang flintdolk. Den er slidt i enden og kan være brugt som ildsten.

73. En lille pilespids med modhager blev ca. 1920 fundet ved Blindbækgård i Lille Fjelstervang af Søren Krestian Dalager, som siden tabte den igen.

74. I 1904 modtog Herning Museum fra Fjelstervang en trefliget pil, som har 2 modhager og i midten 1 lille skafttunge (Herning Mus. nr. 738). Den er uden nærmere fundoplysninger og derfor ikke indtegnet på kortet fig. 1.

75. På en mark ved Graugård, mellem Vorgod og Rimmerhus, er fundet en flintsegl, der er 12,5 cm lang og indtil 3,8 cm bred og 1,1 cm tyk, fig. 18 d. Den er tildannet ved uregelmæssig fladehugning.

76. Lidt nordligere har Knud Westh fundet en 7 cm lang stump af en flintdolk, som er afbildet på fig. 18 e.

Bronzealderen

ca. 1800-500 f. Kr.

Der fremstilles flere og flere bronzesager her i landet, og omkring 1800 f. Kr. er bronze blevet det vigtigste materiale til våben, redskaber og smykker. Flint og andre stenarter bruges dog fortsat, og fra bronzealderen kendes også en del guldfund. Der opstod ret hurtigt en rig, nordisk kultur, som deles i ældre bronzealder (ca. 1800-1000 f. Kr.) og yngre bronzealder (ca. 1000-500 f. Kr.).

Bronze er en blanding af kobber og tin i forholdet ca. 9:1. Hvert eneste gram metal måtte indføres til Danmark. Metallet kunne omsmeltes og bruges igen. Men der gik meget bronze tabt, fordi man i mange tilfælde gav den døde et rigt udstyr med i graven (især i ældre bronzealder) og henlagde et stort antal metalsager som offer i søer og moser (især i yngre bronzealder). Det stadige behov for nyt metal resulterede sikkert i en velorganiseret handel eller vareudveksling med andre områder. Det meste af metallet kom fra Mellemeuropa. I bytte for metal gav man antageligt varer som korn, kvæg og pelsværk.

Befolkningen bestod overvejende af bønder, som måske levede i små landsbysamfund. Det er uden tvivl kvægavl og korndyrkning, som har givet det økonomiske grundlag for den store metalimport. Byg er den dominerende kornsort; hvede er også almindelig, og i løbet af bronzealderen viser der sig 2 nye kornsorter: havre og hirse. Klimaet var i størstedelen af bronzealderen mere tørt og lidt varmere end i vore dage.

Fra Vorgod sogn kendes et lille antal gravfund, bopladsfund og enkeltfund. Desuden kan en del af gravhøjene sandsynligvis henføres til ældre bronzealder. Det vigtigste bronzealderfund fra sognet er egekistegraven fra Barde Storehøj (nr. 84).

Gravfund

I ældre bronzealder opførtes store, kuplede gravhøje. De er i mange tilfælde placeret på bakketoppe eller højdedrag, hvor de har kunnet ses viden om. Det medfører også, at de kan være gode udsigtspunkter, hvilket blandt andet gælder Store Momhøj (nr. 77) og Nørrebæk Høj (nr. 78).

Den døde blev gravlagt ubrændt i en stor kiste. Det var f.eks. en udhulet egestamme, som var ompakket med sten. Både mænd og kvinder kunne få et rigt udstyr med i graven. Som noget nyt finder man i mandsgravene store bronzesværd. I løbet af ældre bronzealder bliver det mere og mere almindeligt at brænde den døde.

Bronzealderens store gravhøje og rige gravudstyr tyder på tilstedeværelsen af en overklasse, som på denne måde ønskede at vise sin rigdom og status. Samfundet blev måske ledet af en høvding, som sikkert både havde politiske og religiøse funktioner og tillige stod bag den store metalimport.

Af de i alt 134 registrerede gravhøje i Vorgod sogn synes kun en mindre del at være opført i ældre bronzealder. Som allerede nævnt er omkring halvdelen af de 43 fredede gravhøje over 2 m i højden og derfor sandsynligvis fra bronzealderen, hvorimod hovedparten af de ødelagte høje har været mindre og overvejende var fra enkeltgravskulturen.

Mange af sognets høje blev udgravet i slutningen af forrige århundrede. Distrikslæge A. Thierry fra Videbæk udgravede flere høje ved Vorgod by (blandt andet nr. 86 og 87). Desuden begyndte han sammen med P. Rosenørn undersøgelsen af Barde Storehøj.

I 1888 udgravede A. P. Madsen, der arbejdede som tegner for Nationalmuseet, sammen med kaptajn Schmidt fra museet i Århus 6 høje ved Barde. De 2 lå øst for Vorgod å og de 4 lidt vest og sydvest for Barde, men det er ikke muligt at afgøre med sikkerhed, hvilke af højene det drejer sig om. Der fandtes ingen oldsager i de 6 høje, men det oplystes, at der i en af højene tidligere var fundet en bronzedolk (som kan være fund nr. 89).

Der er tillige af ukyndige gravet i (eller helt sløjfet) en række andre høje. I et par tilfælde er sværd og dolke kommet til Nationalmuseet sammen med sparsomme oplysninger (nr. 85, 88 og 90). Det er antageligt især de store gravhøje, som skattejægere og andre er blevet fristet til at grave i. Der er tilsyneladende ingen af sognets store høje, som har undgået denne øde-

læggende behandling. Næsten alle de fredede høje har et større eller mindre hul i midten. Hertil kommer i mange tilfælde andre nedgravninger i højene, som derved alt for ofte fremtræder som triste vidnesbyrd om manglende forståelse for disse oldtidsminders betydning. Nu er højene fredet og skulle dermed være sikret – i hvert fald mod grovere ødelæggelser. Det må dog med beklagelse konstateres, at en fredet høj i området nord for Fjelstervang for få år siden er helt sløjfet. I 1937 blev alle jordfaste fortidsminder fredet. Indtil da havde man normalt opsat en FM-sten, når der fredlystes et mindesmærke. Denne praksis ophørte, og det har medført, at der i dag kun er fredningssten på en lille del af de fredede gravhøje.

I det følgende skal omtales nogle af sognets store gravhøje (nr. 77-83). Derefter gennemgås de i alt 7 gravfund fra ældre bronzealder (nr. 84-90).

77. Højgruppen Momhøje består af 4 fredede høje, som ligger på et lille hedeområde i Momhøj Plantage i sognets østligste del, nær grænsen til Assing og Snejbjerg sogne. Her findes sognets største gravhøj, Store Momhøj, som er afbildet på fig. 19. Den er 33 m i diameter og 5 m høj og er dermed en af de største høje i Vestjylland. Dens top er beliggende 95,4 m over havet og er således sognets højeste punkt. Fra højen er der en fin udsigt, som nu hæmmes noget af den omgivende plantage.

Store Momhøj er ikke sagkyndigt udgravet, men ifølge en gammel udgravningsprotokol på Forhistorisk Museum på Moesgård blev der i august 1888 gravet i højen. Der er dog ingen oplysninger om oldsager eller gravanlæg. Det fremgår af protokollen, at ejeren af stedet, husmand Peder Pedersen, med et mergelbor havde boret 3-4 alen (ca. 1,9 - 2,5 m) ned i højen og flere steder stødt imod træ (sandsynligvis fra en kiste).

Allerede ved Nationalmuseets sogneberejsning i 1883 noteredes det, at der var betydelige, ældre nedgravninger i midten. I højens top ses stadig-

Fig. 19. Store Momhøj i Momhøj Plantage øst for Store Fjelstervang (nr. 77). Højen er den største i sognet og måler 33 m i diameter og 5 m i højden. Foto: Hans Rostholm, august 1973.

Fig. 20. Barde Storehøj ved Ottinggård nord for Barde (nr. 84). Højen er 29-30 m i diameter og 3,7 m i højden og blev udgravet i 1882, jfr. fig. 21-23. Foto: Hans Rostholm, april 1982.

væk et ca. 10 × 2 m stort og 1½ m dybt hul. På højtoppens sydlige del er en trigonometrisk station, hvor generalstaben i 1874 opsatte en sten, samtidig med at 2 m omkring stenen blev fredet. I 1892 blev hele gravhøjen fredlyst af Nationalmuseet.

Vest for Store Momhøj findes en mindre høj, og lidt sydligere ligger 2 store høje på ca. 19 × 3 m og 17 × 3 m. I enten den sydvestlige eller den sydøstlige af højene skal der være fundet en del bronzegenstande af 2 mænd, som arbejdede ved jernbaneanlæg og gravede efter store sten til jernbanebroer i flere høje på egnen. Ejeren fandt i 1888 i den opgravede fyld ved højens top et par små, flade bronzestykker, som opbevares på Forhistorisk Museum (mus.nr. 2172). De er fra en ragekniv eller lignende, men kan ikke dateres nærmere.

78. Nørrebæk Høj eller Ejlbanke ligger ca. 1½ km nord for Store Fjelstervang og er ca. 20 m i diameter og 2,7 m høj. Herfra har man en fin udsigt.

79. Kirkehøj, ca. 2 km vest for Store Fjelstervang, er ca. 15 m i diameter og 2,5 m høj.

80. Abildtrup Høj ligger lidt nordvest for foregående, ved vejen mellem Vorgod og Fjelstervang, og er ca. 18 m i diameter og 2,4 m høj.

81. Abildtrup Storehøj, ca. 2 km nordøst for Vorgod by, er 20 m i diameter og 3,1 m i højden.

82. Gravhøjen Blåbjerg ligger godt ½ km nord for Rimmerhus og er ca. 22 m i diameter og 2,8 m høj. Ved Nationalmuseets berejsning i 1883 blev det oplyst, at der var fjernet en del af højen samt en kreds af store sten, som har omgivet højen.

83. Jyndhøj er beliggende 2½ km nord for Barde by og er 15 m i diameter og 2,5 m i højden. Den ligger lidt syd for langdyssen Jyndovn (nr. 15) og ses i baggrunden til venstre på fig. 5. I 1932 oplystes det, at ejerens broder havde gravet helt til bunden midt i Jyndhøj. Der blev tilsyneladende intet fundet.

84. I Barde Storehøj, der ligger på Ottinggårds mark godt 1 km nordnordøst for Barde by, blev i 1882 udgravet en egekistegrav fra ældre bronzealders midterste del. Udgravningen påbegyndtes af distriktslæge A. Thierry og amtsfuldmægtig P. Rosenørn. Der var meget vand i højen, og på grund af risikoen for sammenskridning lod man kisten føre ud af højen, hvilket krævede 14 mands kraft foruden et dobbelt forspand med stude og heste. Man tildækkede kisten og gav besked om fundet til Museet for de nordiske Oldsager (Nationalmuseet), hvorefter museumsassistent Henry Petersen og tegneren A. P. Madsen foretog den videre undersøgelse.[10]

Barde Storehøj var 29-30 m i diameter og 3,7 m i højden. På fig. 20 ses højen 100 år efter udgravningen. Højfylden bestod af lyngtørv. Kisten, der havde længderetning nordvest-sydøst, var stillet på et lag al (jernholdigt sand).[11] Det var en 2,7 m lang egestamme, som i uåbnet tilstand ses øverst på fig. 21. Stammens diameter er fra 69 til 90 cm. Der kunne endnu ses spor efter kiler fra kløvningen af stammen. Det udhuggede kisterum målte i både underdel og låg 207 cm i længden og indtil 63 cm i bredden og ca. 25 cm i dybden. Der var spor efter redskaber med ægbredde på 3 og 4½ cm.

I kistens låg var fra ydersiden, lidt fra midten, hugget et hul på 21 × 13 cm, jfr. øverst på fig. 21. Gennem dette hul (som skal nærmere omtales senere) var højfylden faldet ned og udfyldte en del af gravrummet, således som det ses på midterste del af fig. 21. Nederst på fig. 21 vises kistens underdel med indhold, efter at fylden var fjernet.

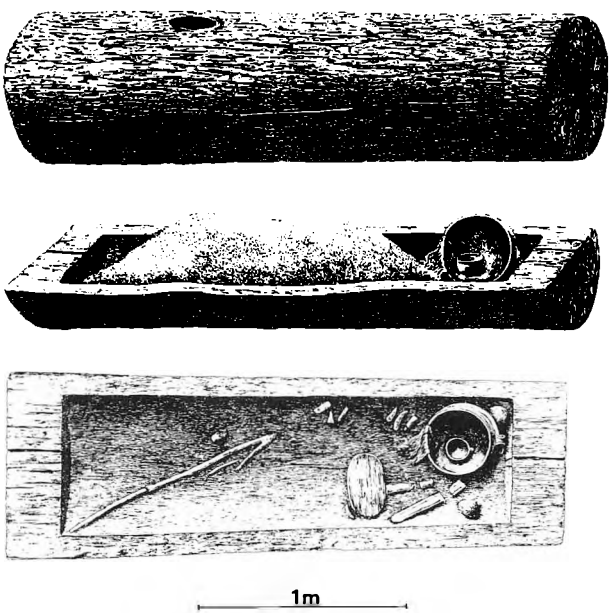

Fig. 21. Egekistegraven i Barde Storehøj (nr. 84), tegnet af A. P. Madsen ved udgravningen i 1882. Øverst ses den uåbnede kiste med hul i låget. I midten vises den åbnede kiste med nedfalden fyld og en del af fundene. Nederst er alle fund i kisten fremgravet. Gengivet efter Vilh. Boye: Fund af Egekister fra Bronzealderen i Danmark, 1896.

Kisten har indeholdt en mand, som var gravlagt ubrændt. Af liget var kun 2 klumper af hjernen tilbage, mens knoglerne var helt forsvundet. Der var bevaret vævet uldtøj, men kun mindre stumper. De øvrige fund fra kisten er afbildet på fig. 22 og skal omtales nærmere i det følgende.

I kistens ene ende, antageligt fodenden, fandtes et velbevaret trækar, der er 31,4 cm i indvendig diameter ved randen og 17 cm højt, fig. 22a. På siden er et X-formet øre, hvori sad en strop af hamp (denne plante har således været udnyttet i bronzealderen). Randen og ydersiden er udsmykket med i alt ca. 3000 små, indslåede tinstifter, som i bunden danner et stjerneornament. I den store skål stod en 8,5 cm høj trækop, som ligeledes var velbevaret, men den havde ingen udsmykning, fig. 22b.

I samme ende af kisten lå brudstykker af en 58 cm lang og 4,5 cm bred sværdskede af træ, fig. 22c. Der var intet sværd i skeden. Ved siden af fandtes låg og bund til en oval, godt 30 cm lang æske af træ, fig. 22d.

Ved kistens ene side fandtes forskellige småsager: et 8,5 cm langt træskaft til en bronzesyl (som manglede), fig. 22e, en lille pincet af bronze, fig. 22f, samt en lille ildsten af flint, fig. 22g, og to flintsegle, fig. 22h. Den ene af seglene er også brugt til ildslagning, sikkert sammen med svovlkis, hvoraf et stykke fandtes i kisten.

På skrå i den ene halvdel af graven lå en 84 cm lang krogkæp, fig. 22i. Omtrent midt i graven, ved krogkæppens ene ende, fandtes et 18 cm langt og 1,2 cm bredt bånd af guldblik (et armbånd eller pandebånd ?), fig. 22j, samt en bæltekrog af bronze, fig. 22k. I midterste del af graven var desuden 2 små træstykker med naglehuller og firkantede udskæringer, fig. 22l. Stykkerne er rester af en lille klapstol, jfr. rekonstruktionen på fig. 23. I det ene var bevaret lidt harpiksmasse.

Der har tydeligvis været gravrøvere på besøg i højen.[12] Det vises af hullet i egekistens låg, af krogkæppen og af den uorden, hvori indholdet fandtes ved udgravningen. Tyvene har ved hjælp af krogkæppen raget de ting, der kunne nås, hen til hullet i kistelåget. En rekonstruktion af tyveriet er vist på fig. 23. Det har været et ret stort arbejde at grave sig ned gennem højen (og netop ramme graven) og derefter hugge hul i egekisten. Man tog sværdet og bronzesylen, men ikke træskeden og sylens træskaft. Det er ikke til at vide hvilke andre ting, der blev fjernet fra graven. Tyvene skulle have fat i det kostbare metal. Tilbage blev ting uden værdi og småsager, som sikkert blev overset (guldbånd, pincet og bæltekrog af bronze). Endvidere lå en del af fundene i kistens ene ende og muligvis uden for krogkæppens rækkevidde.

Træ og andre forgængelige materialer (herunder kisten) er normalt helt forsvundet. Men særligt gunstige forhold har bevaret en del af ældre

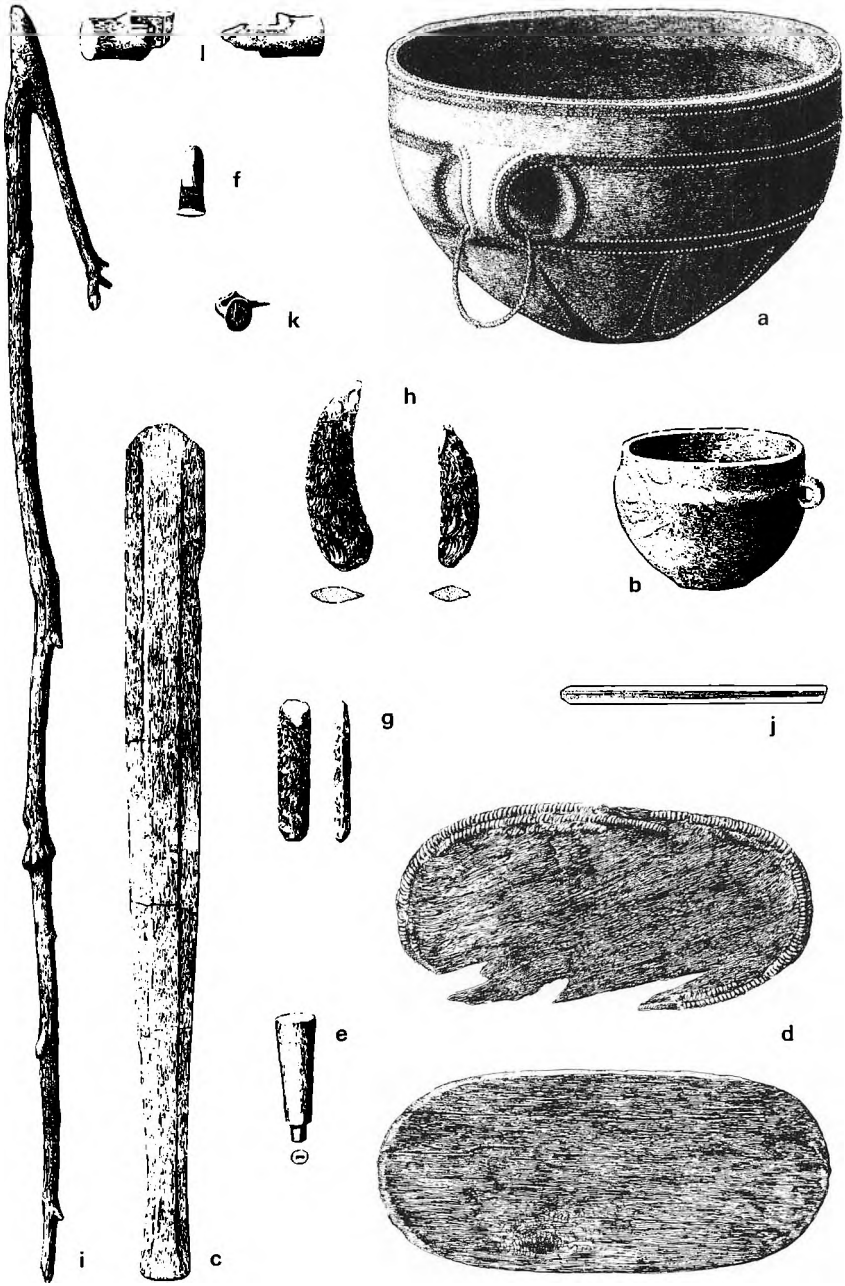

Fig. 22. Fund fra egekistegraven i Barde Storehøj (nr. 84), tegnet af A. P. Madsen. Se beskrivelse i teksten side 50. Gengivet i 1/5 størrelse efter Vilh. Boye, 1896.

Fig. 23. Rekonstruktion af plyndringen af egekistegraven i Barde Storehøj (nr. 84). Gengivet efter Skalk 1964, nr. 4.

bronzealders egekistegrave. De store høje var bygget af græs- eller lyngtørv, der sugede vand til sig næsten som en svamp. Desuden blev der i højfylden udskilt et hårdt, jernholdigt lag, som kunne danne en sammenhængende kappe omkring graven. Resultatet heraf blev, at højens kerne udgjorde et lufttæt og fugtigt rum, som har haft bevarende virkning for træ m.m. Blandt andet i Barde Storehøj bemærkede udgraverne, at der var meget vand i højen.

I de bedst bevarede egekister har man fundet dragter fra ældre bronzealder, f.eks. en mandsdragt fra Muldbjerg ved Spjald (ca. 15 km vestnordvest for Vorgod) og kvindedragter fra Egtved ved Vejle og Skrydstrup ved Haderslev.

Det jernholdige lag flytter sig langsomt nedad i højen og når til sidst kisten, hvorefter forrådnelsen af træ, dragter og andre forgængelige ting går i gang. Det samme sker, hvis det beskyttende lag gennembrydes ved gravning i højen.

I Barde Storehøj har der været gode bevaringsforhold. Nedgravningen i forbindelse med gravranet har fundet sted, før det sammenhængende allag dannedes over kisten. Vi må således gå ud fra, at plyndringen er sket allerede i oldtiden, måske kort efter gravlæggelsen, mens man endnu kunne erindre, hvad kisten indeholdt. Fra Guldhøj vest for Haderslev kendes også en krogkæp og en egekiste med hul i låget. Det er næppe de eneste tilfælde af gravplyndring i oldtiden.

Egekisten og fundene fra Barde Storehøj opbevares på Nationalmuseet (mus.nr. B 3148-3160). I 1976 blev en prøve af egekisten dateret ved hjælp af C-14 metoden, hvilket gav resultatet 1240 ± 85 i C-14 år. Prøven bestod af de yderste ca. 20 årringe, og dateringen angiver derfor stort set træets fældningstidspunkt. C-14 år svarer ikke helt til absolutte år, og dateringer fra denne del af oldtiden er et par århundreder for unge. Dateringen af egekisten fra Barde Storehøj bliver således ca. 1550 f.Kr.

85. I 1904 foretoges gravning i en høj sydvest for Barde by for at få fyld til rabatter på Århus-Ringkøbing landevejen. Herved fandt en arbejdsmand en dolkklinge og en fæsteknap af bronze, fig. 24a. Fundet blev indsendt til Nationalmuseet (mus.nr. B 8028). Dolkklingen er 21½ cm lang. Fæstet har været af forgængeligt materiale, f.eks. træ eller horn, hvorpå fæsteknappen har siddet som afslutning. Fæsteknappen er udsmykket med streger og punktrækker. Dolken er fra den første af ældre bronzealders 3 perioder.

Ud fra oplysningerne fra amtsvejvæsenet må dolken være fra den nu fredede høj på Bavnsbjerg. Den er aflang og ca. 21 × 10 m i tværmål og indtil 1,8 m høj.

86. Ved udgravningen af Skadhøj, 1 km syd for Vorgod by, fandt A. Thierry for ca. 100 år siden et »tyndt og næsten bortoxyderet« bronzesmykke med spiralornamentik. Stykket er siden gået tabt. Det drejer sig antageligt om en bælteplade fra midterste del af ældre bronzealder. I højen var desuden fund fra enkeltgravskulturen (nr. 53), og i toppen var rester af en brandgrav, som ikke kan dateres nøjagtigt (nr. 112).

87. I en nu fredet høj, der er ca. 20 × 2,8 m og ligger 2 km sydvest for Vorgod by, fandt A. Thierry i 1883 en del bronzesager, som indsendtes til Nationalmuseet (mus.nr. B 3566-3570). Bronzerne er fra 2 grave, begge med stensætninger. Den ene grav indeholdt et mindst 40 cm langt sværd og fragmenter af en skede. I den anden lå en tynd, snoet halsring af bronze, tre armringe af bronze samt tandemalje. I begge grave har liget været ubrændt. Desuden fremkom der, under en stenlægning midt i højen, brændte ben og en lille, hjerteformet pilespids af flint (Nationalmuseet nr. A 6408).

88. I sydsiden af en høj på Barde mark er fundet en dolk eller et kort sværd af bronze, som er vist på fig. 24b. Nationalmuseet købte i 1882

Fig. 24. Fund fra ældre bronzealder. a: dolkklinge og fæsteknap af bronze fra høj på Bavnsbjerg ved Barde (nr. 85) og b: dolk eller kort sværd af bronze fra en høj øst for Havgård ved Barde (nr. 88). Gengivet i 1/3 størrelse. Fotos: Kjeld Hansen.

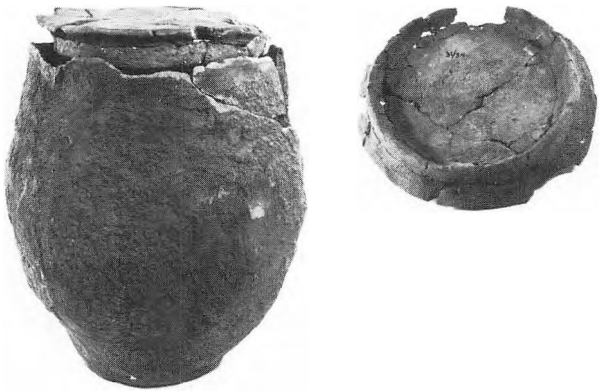

Fig. 25. Urne fra yngre bronzealder, fundet i en høj sydvest for Barde (nr. 91). Låget ses både liggende på urnen og fra undersiden. Gengivet i 1/6 størrelse. Fotos: Kjeld Hansen.

stykket af Jørgen Nielsen (mus.nr. B 3130). Dolken er 32,3 cm lang. Fæstet mangler og har været fastgjort på en lille grebtunge ved hjælp af 5 små nagler, hvoraf den midterste var belagt med en tynd guldplade, som senere er forsvundet. I 1929 fik H. P. Hansen oplysninger om denne dolk, som skulle være fundet af Martinus Mouritsen ved at sløjfe et dige, der gik mod øst fra Jens Nielsens gård (Havgård). Finderen fik så mange penge, at de kunne få dem en spinderok, som de manglede. Dolken er fra den sidste af ældre bronzealders 3 perioder.

89. På Forhistorisk Museum opbevares et sværd med grebtunge (mus.-nr. 2325). Det er indkommet i 1890 og stammer fra en høj ved Barde. Som allerede nævnt er det måske fra en jævnet høj lidt sydvest eller vest for Barde. Sværdet er fra slutningen af ældre bronzealder.

90. I nordkanten af Vorgod by, ved vejen til Barde, ligger Gryssinghøj, som er ca. 17,5 m i diameter og 3,6 m i højden. I højens østside fandt man i 1878 to bronzesværd. Desuden noterede Nationalmuseet i 1883, at »der fables om, at en Bondekarl engang skal have fundet 'en puur Guldkjæde' i Højen, men den findes sikkert kun i Bøndernes ved slige Lejligheder livlige Phantasi«.

Lærer Kr. Jørgensen fra Vorgod skrev den 26. februar 1878 i et brev til Nationalmuseet følgende om de 2 bronzesværd: »For nogle Dage siden fandt et Postbud 2 Bronsesværd i en Sti paa Siden af en Kæmpehøj. Postbudet forærede mig det ene, det er brudt midt over, men ellers temmelig velbevaret; dets Længde er 17½ Tommer og Bredden cirka 1 Tomme; Fæstet er borte og har været fastgjort til Klingen ved 4 Nagler. Det andet af ovennævnte Sværd har Højens Ejer tilvendt sig, og det er vist cirka 1½ Tomme bred og har nok været lidt over 3 Kvarter langt«. Højens

ejer var gdr. Gr. Truelsen. De 2 sværd har ifølge disse oplysninger været henholdsvis ca. 45 cm og lidt over 47 cm lange.

Senere i 1878 blev sværdene sendt til Nationalmuseet, som lod dem tegne, men tegningerne synes at være gået tabt. Sværdene kom retur til Vorgod. I 1883 noterer Nationalmuseet, at det ene sværd for nylig er solgt til en omløbende opkøber. Derudover vides der intet om, hvor de 2 sværd er blevet af.

Gryssinghøj blev meget ødelagt under 2. verdenskrig, hvor tyskerne brugte den som observationspost. I 1948 blev højen på V. Nørlund Christensens initiativ (og med Nationalmuseets tilladelse) restaureret af byens ungdomsforening. Denne store bronzealderhøj, som engang var synlig viden om, er nu ved at blive klemt inde af bebyggelse.

I yngre bronzealder er ligbrænding helt enerådende. De brændte ben anbringes, efter at være renset for bålrester, i en lille stenkiste eller en gravurne (d.v.s et lerkar), som normalt sættes ned i kanten af en ældre gravhøj. Gravudstyret bliver efterhånden begrænset til småsager som f.eks. knive, rageknive, pincetter og dragtnåle. Undertiden indeholder brandgraven intet ud over de brændte ben.

Fra Vorgod sogn kendes kun 2 gravfund, der kan dateres til yngre bronzealder (nr. 91 og 92). Desuden er der i en del tilfælde fundet rester af brandgrave eller indkommet oplysninger om urner med brændte ben, som ikke kan dateres nærmere. De er enten fra yngre bronzealder eller fra jernalderen og bliver alle nævnt senere i forbindelse med jernalderens gravfund.

91. I en overpløjet høj på Eli Rasmussens mark lidt sydvest for Barde er fundet en 28 cm høj urne med låg, fig. 25 (Herning Mus. nr. 31/1954). Urnen indeholdt brændte ben, som ikke er bevaret. Låget har en fals, som slutter tæt ved randens indvendige side. På fig. 25 er låget vist både på urnen og set fra undersiden. Ved Nationalmuseets fredningsberejsning i 1950 blev højen ikke fundet egnet til fredning, og i 1954 fik ejeren tilladelse til at sløjfe højtomten. Herved fremgravedes urnen i østsiden af højen, der stadig fremtræder som en tydelig forhøjning med lysere fyld.

92. En helt sløjfet høj i sydkanten af Store Fjelstervang har ifølge Nationalmuseets optegnelser fra 1883 indeholdt et mindre stenkammer, som var 3 alen langt og 1 alen (ca. 62 cm) både i bredden og i højden. I det ene hjørne var en urne med aske og brændte ben. Der er sandsynligvis tale om en brændtbenskiste fra bronzealderen.

Bopladsfund

Bronzealderbopladser med rester af huse er udgravet flere steder i Vestjylland i løbet af 1960'erne og 1970'erne, blandt andet i 1979 ved Sønderup i Nr. Vium sogn, ca. 4½ km sydvest for Vorgod by. Her var rester af 2 langhuse, som havde haft 2 rækker med store tagbærende stolper; det største af husene var mindst 20 m langt.[13]

I Vorgod sogn er fundet en grube med lerkar (nr. 93), og desuden er der 2 steder udgravet såkaldte kogegruber (nr. 94 og 95), som også hører til bronzealderens bopladser. Der er tillige oplysninger som sådanne kogegruber fra mindst 4 andre lokaliteter i sognet (nr. 93 og 96-98).

93. I maj 1961 udgravede Silkeborg Museum på Michael Nissens mark, ca. 1 km nordøst for Vorgod by, en grube med skår af 2 store lerkar, som siden er sammensat og til dels rekonstrueret, fig. 26 (Silkeborg Mus. 47/1963 og 48/1963). Karrene stod ved siden af hinanden få cm under overfladen. Karbunden stod urørt tilbage i gruben, hvorimod resten var meget ødelagt af markredskaber. Det største af karrene er 46 cm højt og 48 cm i diameter ved randen; det andet kar er 41 cm højt og 45,6 cm i randdiameter. Begge har ru eller beklasket overflade på karrets nederste del, som er adskilt fra den øverste, glatte del ved en vandret vulst. Det er store forrådskar, og ud fra formen er de fra yngre bronzealders mellemste eller sidste periode.

I nærheden af stedet, hvor gruben med karrene fandtes, har Michael Nissen konstateret 5-6 kogegruber eller ildsteder, der kan være fra samme tid som de 2 forrådskar.

Fig. 26. To store forrådskar, fundet i en grube ca. 1 km nordøst for Vorgod (nr. 93). Karrene er 46 og 41 cm høje og gengives i ca. 1/9 størrelse. Fotos: Lars Bay.

Fig. 27. Halvt udgravet kogegrube fra bronzealderen, fundet ved Vorgod gamle vandmølle (nr. 94). Den lodrette profil gennem den 135 cm brede grube viser nederst et sort lag med trækul og ildskørnede sten.
Foto:
Hans Rostholm, september 1978.

94. Ved Vorgod gamle vandmølle stødte Marinus Sørensen i 1973 på 2 kogegruber på en lavtliggende mark lidt vest for Vorgod å, ca. 1 km nordøst for Vorgod by. Senere er der i nærheden fundet yderligere 3 kogegruber. Et par af gruberne blev delvist udgravet af Marinus Sørensen sammen med lærere og elever fra Vorgod skole. De øvrige er undersøgt af Herning Museum (mus.nr. 1533).

I august 1978 afdækkede museet et felt på ca. 10 × 5 m og gravede tillige søgegrøfter på et tilsvarende område. Herved fandtes grube nr. 5, som ses halvt udgravet på fig. 27. Billedet viser en lodret profil, der er ført ud i undergrunden, således at grubens fyld træder tydeligt frem. Gruben var 135 cm i diameter og 60 cm dyb. Bunden lå ca. 95 cm under den nuværende overflade. Nederst var kulsort fyld med trækul og ildskørnede sten. Derover var brunlig muld, som svarede til det muldlag, der uden for gruben var bevaret under det moderne muldlag.

Alle 5 gruber havde samme form og indhold. Det er typisk for sådanne kogegruber, at stenene er meget ødelagt på grund af varmepåvirkning. Enkelte af stenene havde knusemærker. I et par af gruberne fandtes meget store trækulsstykker. I det gamle muldlag nær ved en af gruberne lå nogle få skår, som snarest er fra bronzealderen.

Sådanne kogegruber er især fra bronzealderen (ca. 1800-500 f. Kr.), men de indeholder sjældent ting, som kan give en nærmere datering. Kogegruberne har sandsynligvis været brugt ved madlavningen og fungerede nærmest som stegegruber eller jordovne, hvor varmekilden var ophedede sten.

Marinus Sørensen har oplyst, at han er stødt på tilsvarende gruber lidt længere mod nord, ligeledes ved vestsiden af Vorgod å.

95. I 1974 undersøgte Herning Museum en kogegrube, der var fundet af Kaj Fuglsang ved nedgravning af drænrør i et stort drivhus i sydlige del af

Store Fjelstervang (Herning Mus. nr. 1586). Gruben var næsten 1½ m i diameter, og bunden lå ca. ½ m nede i undergrunden eller 1,4 m under den nuværende overflade. I gruben var sort fyld med trækul og ildskørnede sten. Samme sted har ejeren tidligere fundet 3 andre kogegruber.

96. Ved Blindbækgård i Lille Fjelstervang har Søren Krestian Dalager omkring 1950 fundet 2 gruber, der var ca. 1 m store og indeholdt »sort fyld og sodede sten, som til dels var i stumper«.

97. I 1950 oplyste L. J. Larsen i et brev til Nationalmuseet, at han ved Granly, ca. 3 km nordvest for Store Fjelstervang, for mange år siden havde fundet flere »skålformede« ildsteder, som var ca. 1½ m i tværmål og indeholdt sten, aske og brændt træ.

98. Ifølge Axel Munksgaard er der i Frifelt, på samme mark som bopladsfundene fra stenalderen (nr. 1 og 20), fundet ca. 15 »grydeformede ildsteder« med sten og sort fyld.

Enkeltfund

Fra Vorgod sogn kendes kun 2 enkeltfundne genstande fra bronzealderen (nr. 99 og 100).

99. I 1943 købte Herning Museum af Marie Christensen en 7,5 cm lang bronzeøkse, som var fundet ved byggeri ved Engbo øst for Barde by (Herning Mus. nr. 7/43). Siden er øksen forsvundet. Den er afbildet på fig. 28 efter en tegning på Herning Museum. Økser af denne type kaldes celte og har i den ene ende en dølle, hvori skaftet har siddet. Celten er den almindeligste øksetype i yngre bronzealder.

100. I 1923 modtog Ringkøbing Museum en flintdolk som gave fra Gravers Nørgaard i Vorgod (mus.nr. 1209). Dolken er 15½ cm lang og kan dateres til tidlig bronzealder. Der er ingen nærmere oplysninger, og fundet er derfor ikke indtegnet på kortet fig. 1.

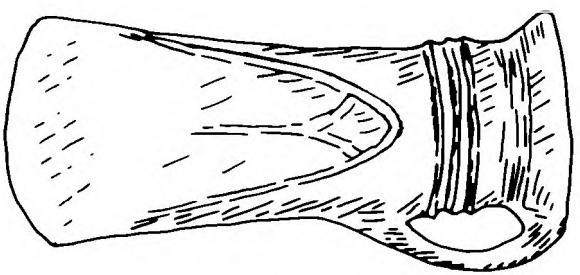

Fig. 28. Bronzeøkse (celt) fra yngre bronzealder, fundet øst for Barde (nr. 99). Øksen er 7½ cm lang og gengives efter tegning i Herning Museums protokol.

Jernalderen

ca. 500 f.Kr. - 1050 e.Kr.

Oldtidens sidste hovedafsnit er jernalderen, som deles i 4 perioder. Den førromerske jernalder, ca. 500 f.Kr. - år 0, kaldes også den keltiske jernalder, fordi der er en del påvirkninger fra den keltiske kultur i Mellemeuropa. I den romerske jernalder, år 0 - 400 e.Kr., er der mange importsager og påvirkninger fra Romerriget. Tidsrummet 400-800 e.Kr. benævnes germansk jernalder, og oldtiden slutter med vikingetiden, ca. 800-1050 e.Kr.

Jern kunne udvindes af mosernes myremalm. Nu blev Danmark (i modsætning til i bronzealderen) selvforsynende med det materiale, der var det vigtigste til fremstilling af våben og redskaber. Jernet udsmeltedes af myremalmen, som opvarmedes ved hjælp af trækul i en skaktovn af ler.

I løbet af jernalderen er der flere korte perioder med fugtigere og lidt koldere vejr. Bøgen bliver efterhånden det dominerende træ. Den almindeligste kornsort er byg, og fra omkring år 0 dyrkes også rug her i landet. I romersk jernalder dukker kat og høns op, og på bopladser fra samme periode finder man tillige drejekværne af sten.

Gravfund

I den førromerske jernalder er ligbrænding enerådende, hvilket kendes fra i hvert fald 2 fund fra Vorgod sogn (nr. 101 og 102). Omkring år 0 bliver skikken med jordfæste, hvor den døde gravlægges ubrændt, igen almindelig og anvendes sammen med ligbrænding gennem resten af oldtiden. I Vorgod sogn er der fremkommet 1 jordfæstegrav fra jernalderen (nr. 103).

Endvidere er der i tidens løb fundet rester af urner, som i et par tilfælde kan dateres til jernalderen ud fra skårene (nr. 104-107), mens et lille antal grave ikke kan dateres nøjagtigt og kan være enten fra den yngre bronzealder eller fra jernalderen (nr. 108-114).

101. På en mark ca. 2 km nord for Barde by har Søren Clausen fundet en urne, som i 1936 kom til Herning Museum (mus.nr. 50/1936). Urnen, der ses på fig. 29a, er 24 cm høj, og har lidt under randen to indridsede, vandrette furer. Urnen indeholdt brændte ben og kan dateres til begyndelsen af den førromerske jernalder, ca. 500-300 f.Kr.

102. Ved markarbejde ca. 3½ km nordnordøst for Barde by stødte Anders Klausen i 1927 på to urner med brændte ben. Den ene af dem har til dels kunnet sammensættes og opbevares på Herning Museum (mus.nr.

156/1927). Urnen er afbildet på fig. 29b. Den er 24½ cm høj, men selve randen er ikke bevaret. Øverst på karret er en vandret række med små, indridsede vinkler. Denne urnegrav er fra samme tid som foregående fund.

103. I 1950 fandt man ved grusgravning lidt nord for Vorgod gamle skole en våbengrav fra ældre romersk jernalder, ca. 0-200 e.Kr. (Herning Mus. nr. 20-23/1950). Der er ikke nærmere oplysninger om sagerne, som allerede var opgravet ved H. P. Hansens besøg på stedet. Fundet ses på fig. 30 og består af et 31 cm langt jernspyd (a), tre fragmenter af et jernsværd (b), spidsen af et horn (c) og en en stump af en jernskjoldbule (d), der har siddet midt på ydersiden af et stort træskjold (som ikke var bevaret). Det har sandsynligvis været en jordfæstegrav med en stor trækiste, som kan have indeholdt andre genstande, f.eks. lerkar.

104. Der er gamle oplysninger om, at der sydsydøst for Ottinggård i Barde har været 2 gravhøje, som ikke er registreret. De blev sløjfet før midten af 1800-tallet. I den ene af dem skal være fundet »en sort Potte«, der var fyldt med aske og tillige indeholdt en lille bronzesyl og nogle stumper af en »rød, ubestemmelig Masse«. Sortbrændte lerkar er almindelige i tiden efter år 0. Den røde masse var måske en rusten jerngenstand.

105. Ved udgravning af en høj nord for Ottinggård fandtes i 1974 i underkanten af det moderne pløjelag en meget ødelagt urne, hvoraf kun en del af bunden og indtil 13 cm af den ene side har kunnet sammensættes, fig. 29c (Herning Mus. nr. 1591). Karret indeholdt brændte ben og er snarest fra tidlig jernalder. I højen var desuden gravfund fra enkeltgravskulturen (nr. 50) og dolktiden (nr. 65).

106. På en overpløjet høj lidt nordvest for foregående blev i 1980 både ved nordøstlige og nordvestlige højfod opsamlet skår af urner og brændte

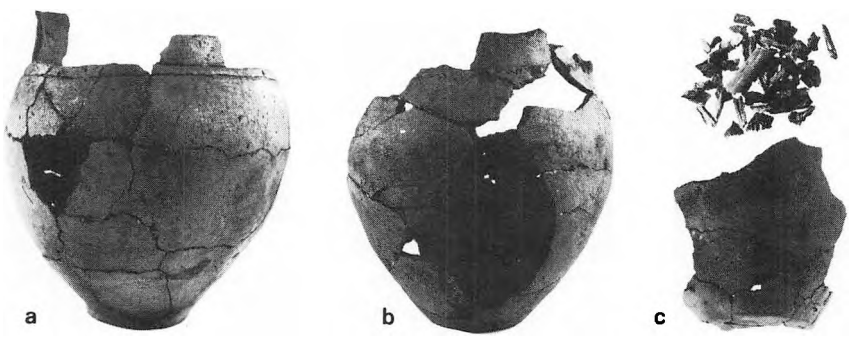

Fig. 29. Urner fra 3 grave fra tidlig jernalder. a: urne, fundet ca. 2 km nord for Barde (nr. 101), b: urne, fundet ca. 3½ km nordnordøst for Barde (nr. 102) og c: skår og brændte ben fra høj på Ottinggårds mark (nr. 105). Gengivet i 1/6 størrelse. Fotos: Kjeld Hansen.

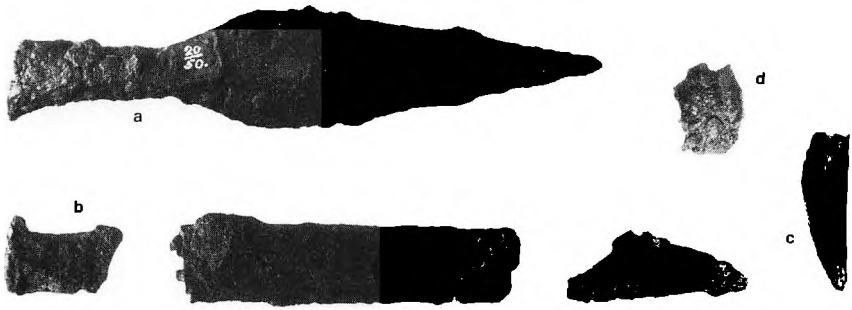

Fig. 30. Fund fra jordfæstegrav fra romersk jernalder, nord for Vorgod by (nr. 103). a: jernspyd, b: jernsværd, c: spidsen af et horn og d: kanten af en jernskjoldbule. Gengivet i 1/4 størrelse. Fotos: Kjeld Hansen.

ben, antageligt fra tidlig jernalder (Herning Mus. nr. 2315). Midt i højen var fund fra enkeltgravskulturen (nr. 51).

107. På en mark lidt nordligere har der for mange år siden været 20-30 lave tuer, hvor der ved dybdepløjning er fremkommet en stor mængde skår. Der er ikke nærmere oplysninger om disse fund, som tilsyneladende ikke er bevaret. Det kan eventuelt have været såkaldte tuegrave, som er fra begyndelsen af jernalderen og består af lave høje eller tuer med en urne i midten.

108. I en sandbanke, der nu ligger på Jens Einar Jensens ejendom i Vr. Barde, blev der i slutningen af 1920'erne fundet 3 eller 4 urner med brændte ben. Fundene er ikke bevaret. Oplysningerne stammer fra Tage Clausen, hvis far dengang ejede stedet. En mindre prøvegravning i april 1982 gav intet resultat. Ligesom de følgende gravfund kan disse urnegrave ikke dateres nøjagtigt, men kun i almindelighed henføres til den yngre bronzealder eller jernalderen.

109. I 1913 meddelte Klaus C. Mouritsen, der boede på Barde Hede ca. 2 km nordvest for Barde by, i et brev til J.A. Trøstrup på Herning Museum, at der på hans mark var en høj eller sandbanke, hvor der i mange år havde ligget en mængde benstumper og skår af urner. Om en af urnerne berettedes, at den i 1912 trillede ud ved et lille sandskred, efter at ca. en fjerdedel af højen var kørt ud i en mose. Det nøjagtige fundsted kendes ikke (på kortet fig. 1 er det indtegnet ved gården). Disse urner er måske fra samme gravplads som nr. 108.

110. Ifølge Nationalmuseets optegnelser ved sogneberejsningen i 1883 skal der være fundet urner og tydelige rester af bål på Alle Høje, som ligger ved sognets nordøstlige hjørne, ca. 5 km nordøst for Barde by. Højene er sandsynligvis naturlige grus- og sandbanker.

111. I en høj ca. 2 km sydvest for Vorgod by fandt A. Thierry i 1880'erne et lag brændte ben, som lå lige over en stendynge med fund fra dolktiden (nr. 66). Der var ingen rester af urne.

112. I toppen af Skadhøj, 1 km syd for Vorgod by, udgravede Thierry rester af en stor urne, som indeholdt brændte ben og skår af et mindre kar. Fra højen er også fund fra enkeltgravskulturen og bronzealderen (nr. 53 og 86).

113. Ved Frifelt har Axel Munksgaard for ca. 40 år siden fundet 2 urner i skellet ind mod Lars Vestergaard.

114. I den fredede Tinghøj, lidt nordvest for Store Fjelstervang, fandtes i begyndelsen af århundredet en urne, som er gået tabt. I 1949 meddelte L.J. Larsen i et brev til Nationalmuseet, at der for ca. 40 år siden (da sognerådet ved vejanlæg bortskar lidt af højens fod) blev fremgravet en urne i vejgrøftens nordkant ved højens østside.

Bopladsfund

Jernalderhuse er udgravet mange steder i Vestjylland, blandt andet har man fundet en indhegnet landsby fra tidlig jernalder ved Grønbjerg, ca. 14 km nordvest for Vorgod. De fleste af husene er rektangulære med 2 rækker tagbærende stolper. Der er normalt stald med båse i østenden og menneskebolig med ildsted i vestenden.

På marker med bopladser fra jernalderen kan man ofte finde skår i stor mængde samt jernslagger, knusesten og kværne. Fra Vorgod sogn kendes 3 bopladser fra jernalderen (nr. 115-117).

115. På Eli Rasmussens mark, lidt sydvest for Barde by blev der i 1977 og 1980 opsamlet i alt 2 kværne, 26 knusesten, 36 jernslagger og mange skår (Herning Mus. nr. 2010). Endvidere konstateredes inden for et lille område 3 mindre pletter med oppløjet, rødbrændt ler, som utvivlsomt stammer fra ødelagte ildsteder. Der er ikke foretaget udgravning på bopladsen. På venstre del af fig. 31 er vist et udvalg af fundene, nemlig en jernslagge (a), en knusesten (b) med tydelige knusemærker i den ende, der vender nedad, samt et lille randskår (c) og bunden af et lerkar (d) med fingerindtryk i flere rækker. Skårene er fra ældre romersk jernalder, ca. 0-200 e.Kr.

På samme mark har ejeren desuden fundet en mortersten, som i 1954 kom til Herning Museum (mus.nr. 30/1954). Stenen er ca. 65 × 50 × 30 cm stor og har midt på den ene side en fordybning, som foroven er 17-18 cm i diameter. Morterstenen kan høre til jernalderbopladsen.

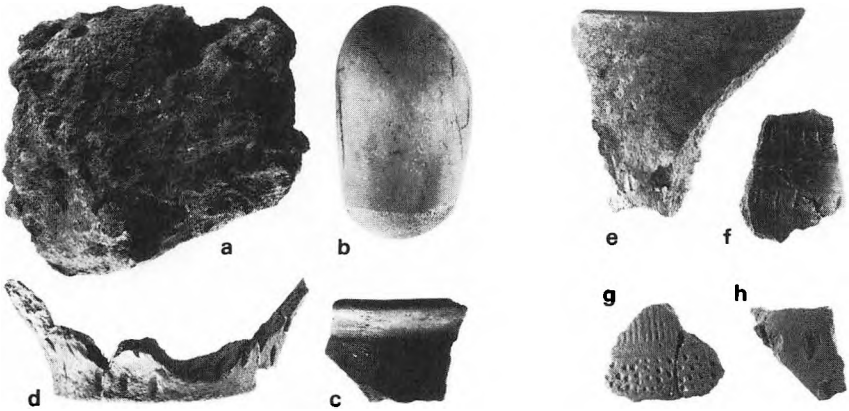

Fig. 31. Bopladsfund fra jernalderen. a-d er fra en mark sydvest for Barde (nr. 115), og e-h er fra en mark nordøst for Barde (nr. 116). a: jernslagge, b: knusesten, c: randskår, d: bund af lerkar, e: randskår, f, g og h: ornamenterede skår. Gengivet i 1/3 størrelse. Fotos: Kjeld Hansen.

116. På en højtliggende mark en lille km nordøst for Barde by blev i 1974 opsamlet skår og jernslagger. Der var også 2 ildsteder med rødlige, ildskørnede sten. Ved det ene blev lavet et mindre prøvehul, hvori fremkom et stolpehul og et gult lerlag, som kan være fra et husgulv. Højre del af fig. 31 viser et stort randskår (e) samt skår med furer og aflange gruber (f), med indstemplede ornamenter (g) og med fingerindtryk (h). De 2 førstnævnte skår kan dateres til 4. eller 5. århundrede e.Kr., d.v.s. overgangen mellem romersk og germansk jernalder. En del af de øvrige skår fra bopladsen synes at være ældre og kan gå tilbage til omkring Kr. fødsel.

117. I 1959 fandt 2 drenge, Steen og Thue Reinholdt, en stump bronze på et bakkedrag godt 1 km øst for Barde by, ved Rimmerhus bæks udløb i Vorgod å. Holger Hansen fra Silkeborg Museum lavede sammen med Nis Reinholdt prøvegravninger på stedet. Der konstateredes over et større område både almindelige slaggegruber og skålformede gruber beklædt med ler. Der opbevares desværre ikke fund og oplysninger om denne udgravning på Silkeborg Museum.[14]

I 1980 lavede Herning Museum 2 små prøvehuller, hvori fandtes skår, jernslagger og brændt ler fra jernalderen samt flintsager fra jægerstenalderen (se nr. 6). Blandt fundene kan især bemærkes en del rødbændte lerstykker, hvoraf et er afbildet på fig. 32a. Det er rester fra smedevirksomhed på stedet. På et par af stykkerne sidder fastbrændte jernslagger. Næsten alle stykkerne har på den ene side et grønligt eller sort, glasuragtigt lag, som består af svovlkis og er dannet ved høj varme. Stykkerne er

jernalderen, fra højdedrag ved Rimmerhus bæks udløb i Vorgod å (nr. 117). a: brændt ler med slagger og glasuragtigt lag, b: bronzeklump og c: randskår. Gengivet i 1/3 størrelse. Fotos: Kjeld Hansen.

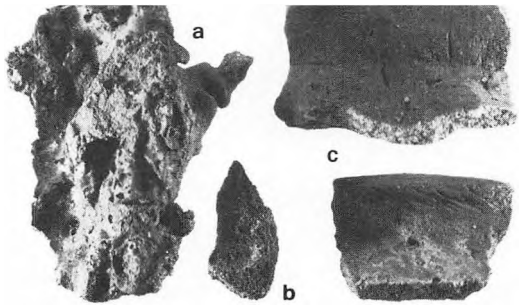

fra en såkaldt avlsten eller essesten, som har været en lerklump med hul igennem. Den brugtes i smedeessen til at beskytte blæsebælgens tud mod varmen fra essen. Fra bopladsen afbildes desuden et lille stykke bronze, fig. 32b, samt 2 randskår, fig. 32c. De få skår gør det vanskeligt at datere bopladsen. Fundene er sandsynligvis fra enten sen romersk jernalder eller germansk jernalder.

Enkeltfund

Der er kun 1 enkeltfunden genstand, som med sikkerhed er fra jernalderen (nr. 118). Desuden skal omtales 2 mosefundne træsager, som sandsynligvis er fra jernalderen (nr. 119 og 120).

118. Ved Ny Vesterager, ca. 1½ km nordvest for Vorgod by, har Rikard Vesterager fundet en lille ildsten, som Poula Vesterager i 1982 overgav til Herning Museum (mus.nr. 2463). Ildstenen, der ses på fig. 33, er af kvartsit og har spidsoval form og 2 flade sider. Stenen er 8,1 cm lang, indtil 4,3

Fig. 33. Ildsten fra jernalderen, fundet ved Ny Vesterager nordvest for Vorgod (nr. 118). Gengivet i 1/2 størrelse. Fotos: Kjeld Hansen.

cm bred og 2,6 cm tyk. På smalsiderne er en omløbende fure til f.eks. en snor, hvori stenen kunne bæres i bæltet. Midt på bredsiderne er svage ridser fra ildslagningen.

119. I 1903 modtog Herning Museum en træspade fra Søren Hamborg Pedersen (mus.nr. 3). Den var fundet ca. 2¾ alen (ca. 1,7 m) nede i en mose ved gården Hamborg, 1 km omtrent vest for Barde. Træspaden er nærmest »sværdformet« og har et 46½ cm langt og indtil 8 cm bredt blad med en 52 cm lang tværpind som håndtag. Sådanne træspader synes at være brugt ved tørvegravning i jernalderen.

120. Ved grøftegravning i Vorgod Østerby fandt man i 1949 rester af en vognaksel, som kom til Herning Museum (mus.nr. 82/1949). Det nøjagtige findested kendes ikke, og fundet er ikke indtegnet på kortet fig. 1. Vognakslen er knækket i begge ender og er nu 102 cm lang; den har oprindeligt været omkring 180 cm.[15] Fundet er ikke dateret, men aksler af denne type er snarest fra jernalderen.

Udaterede fund og anlæg

En del fund kan ikke dateres nærmere inden for oldtidens perioder. Det gælder blandt andet skubbekværne af sten samt fund med ukarakteristiske flintsager. Desuden er det normalt vanskeligt at datere de mange træsager, som fremgraves i moser og enge, hvor træet er bevaret. Fundene kan være fra oldtiden eller meget senere.

I engen ved Søndergård i Vorgod stødte Tage Sørensen i 1971 på en halv snes pæle på et sted, hvor der blev anlagt en andedam. Pælene var tilspidsede, 1½-2 m lange og 10-12 tommer i tværmål. Anlægget er ikke nærmere undersøgt, og der kan derfor hverken gives en datering eller en tolkning af det.

Ifølge Anton Søndergaard er der ved Hølletbæk i Vorgod Østerby fundet flere vognrester, blandt andet en del af et rørformet hjulnav og lidt af en vognfading.

Blandt udaterede anlæg i Vorgod sogn må endvidere nævnes 2 diger: Barde Dige og Vorgod Dige (nr. 121 og 122).

121. Barde Dige findes mellem Ottinggård og Skovgård og går på tværs af et næs, som begrænses af Vorgod å og Abildå, nordøst for Barde og lidt øst for den tidligere omtalte Barde Storehøj (nr. 84). Barde Dige er 636 m langt. Fra Abildå forløber det 172 m mod nordøst, hvorefter det knækker og går i lige linie 464 m mod nordnordøst til Vorgod å. Diget er 3,4-3,9 m bredt ved foden og fra 0,8-1,5 m højt og har en lidt flad top. Det blev i 1951 fredlyst af Nationalmuseet.

Diget blev opmålt af A.P. Madsen i 1894 og omtaltes i 1896 af Vilh. Boye som et »maaske allerede i Oldtiden« opført dige.[16] Siden er det flere gange foreslået, at Barde Dige skulle være et forsvarsdige fra oldtiden, snarest fra jernalderen, idet der henvises til andre diger i Jylland, f.eks. Ramme Dige i nordvestlige del af Ringkøbing amt.

H.P. Hansen har derimod fremlagt vægtige argumenter for, at det er et stort skeldige, som er opkastet omkring 1823. Han anfører blandt andet, at der var overleveret oplysninger om, hvem der byggede det, og at det lokalt blev omtalt som skeldige.[17]

H.P. Hansens forklaring er nok den sandsynligste. Barde Dige fremtræder meget velbevaret og stejlt, og det kan derfor næppe være af ret høj alder. Desuden ville det være mere naturligt at anlægge et forsvarsdige længere ude på næsset.

Der er ikke foretaget arkæologiske undersøgelser af Barde Dige. Nær diget er fundet mange ildsteder eller brandpletter i form af gruber med små, ildskørnede sten. Ud fra de foreliggende oplysninger kan disse ildsteder ikke dateres (det kan f.eks. være kogegruber fra bronzealderen), og de behøver selvfølgelig ikke at have noget at gøre med diget.

Det må således understreges, at der ikke er gjort fund og heller ikke er foretaget undersøgelser, som kan bekræfte tidligere formodninger om, dels at Barde Dige er en folkevold eller et forsvarsanlæg, og dels at det stammer helt fra oldtiden.

122. Syd for Vorgod er bevaret et ganske lavt dige, som kaldes Vorgod Dige. Det ligger overvejende på Gl. Præstegårds jord. Vorgod Dige er ca. 1½ m bredt og kun 30-40 cm højt. Diget forløber i lidt skiftende retninger nær vestsiden af Vorgod å. I syd går det ud til åen i et område, hvor der synes at være gamle hulveje. Helt i nord er bevaret et lille stykke dige, som går op og ned ad siderne i en slugt med en hulvej.

Det meste af diget ligger på dyrket mark og er helt sløjfet, men en del heraf er indtegnet på kortet fig. 1 ud fra oplysninger fra Peter Birkmose Clausen. Resterne af Vorgod Dige, som ikke er fredlyst, kan endnu følges over en strækning på ca. 1600 m.

En tolkning af dette lave dige som forsvarsanlæg må være udelukket. Det er snarest et skeldige, som afgrænser et smalt område ud mod Vorgod å. Dateringen er det vanskeligt at sige noget om, men digets meget udviskede form kunne tyde på en vis alder. I markbogen fra 1683 omtales Worgod Dige, som således sikkert er ældre end Barde Dige, om end det næppe er fra oldtiden.[18]

Denne gennemgang har vist, at der fra Vorgod sogn kendes et ret betydeligt antal fund og gravhøje fra oldtiden. Der er spor efter mennesker fra alle større afsnit af oldtiden. Der er dog et påfaldende lille fundmateriale fra jernalderen. Men det gælder for hele landet, at man kun har få fund fra oldtidens sidste del (germansk jernalder og vikingetid). Det kan skyldes, at bopladserne fra denne tid til dels ligger under de nuværende byer og landsbyer og derfor er vanskelige at finde.

Vorgods ældste trækirke er antageligt opført før år 1100 og er muligvis fra oldtidens slutning. Det må anses for givet, at kirken bygges på et sted, hvor der var bebyggelse af en vis størrelse – og sikkert også havde været det i den forudgående tid. Netop fra området omkring Vorgod og Barde er der mange fund fra oldtiden, således som kortet fig. 1 viser. Det ser ud til, at der i denne del af sognet har boet mennesker fra i hvert fald ca. 7000 f.Kr. til i dag.

Noter

1. I denne gennemgang omtales et større antal fund i privateje hos Steen Reinholdt (forskellige bopladser ved Abildå og Vorgod å), Henning og Ove Munksgaard (især fund fra Frifelt) samt Michael Nissen (fund fra Abildtrup, nordøst for Vorgod). En lang række personer har desuden et enkelt eller nogle få fund, som bliver omtalt. Marinus Sørensen har på Vorgod gamle vandmølle en stor oldsagssamling, hvoraf en del stammer fra Vorgod sogn. De enkelte fund er imidlertid ikke nummereret, og der er ikke nedskrevet oplysninger om dem. Derfor har samlingen beklageligvis, bortset fra et par fund, ikke kunnet medtages i denne sammenhæng, da det ikke kan siges med sikkerhed, hvilke af sagerne der er fundet i Vorgod sogn.

2. De fleste af oldtidsfundene fra Vorgod sogn er tidligere kort omtalt i Hans Rostholm: Oldtiden på Herning-egnen, 1982. Af nyere litteratur om oldtiden kan henvises til Sesams Danmarkshistorie: Søren H. Andersen: Jægerstenalderen, 1981. Poul Otto Nielsen: Bondestenalderen, 1981. Jørgen Jensen: Bronzealderen, 1979 (1. Skovlandets folk, 2. Guder og mennesker). Lone Hvass: Jernalderen, 1980 (1. Landsbyen og samfundet, 2. Bønder, købmænd og krigskarle). Frank Birkebæk: Vikingetiden (2 bind, under udgivelse).

3. Om istiderne og landskabet i Ringkøbing amt kan læses i Arne Vagn Nielsen: Ringkøbing Amt. Geologi og Landskab. Udg. af Hist. Samfund for Ringkøbing Amt, 1982 (især side 61-98).

4. En oversigt over dysser og jættestuer i Ringkøbing amt findes i Klaus Ebbesen: Nordvestjyllands dysser og jættestuer. Holstebro Museums årsskrift 1979, side 51-102. Fra Vorgod sogn mangler dog nr. 16, 17 og 18.

5. Gengivet efter: Præsteindberetninger til Ole Worm I, Ålborg og Ribe Stifter 1625-42. Udgivet af Landbohistorisk Selskab, 1970, side 153. Heri findes side 156 en tydning af navnene på indberetningens kort, som er gengivet på fig. 4.

6. Gengivet efter J. Abildtrup: Vorgod Sogn, 1926, side 10.

7. Tilsvarende oplysninger findes side 32 i P. Storgaard Pedersen: Om Oldtidsfundene i Hardsyssel, særtryk af Ringkøbing Amts Dagblad, udg. 1921.

8. Graven fra Skarrild er omtalt side 50-51 i Hans Rostholm: Oldtiden på Herning-egnen, 1982.

9. Herning Museums 2 fund med skivehjul er publiceret i Hans Rostholm: Neolitiske skivehjul fra Kideris og Bjerregårde i Midtjylland, Kuml 1977, side 185-222.

10. Barde Storehøj er bl.a. omtalt i Vilh. Boye: Fund af Egekister fra Bronzealderen i Danmark, 1896, side 38-44 og pl. VI-VIII, og i P.V. Glob: Højfolket, 1970, side 74-77.

11. Omtalt som høj nr. 35, side 103-104 i G.F.L. Sarauw: Lyngheden i Oldtiden, Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1898, side 69-124.

12. Inger og Ebbe Lomborg: Tyvens værktøj, Skalk 1964 nr. 4, side 27-30. Vilh. Boye: anførte arb., 1896, side 42-44.

13. Husene fra Sønderup er omtalt side 90-92 i Hans Rostholm: Oldtiden på Herning-egnen, 1982.

14. Oplysninger om udgravningen stammer fra Steen Reinholdt og fra avisartikel i Herning Folkeblad den 23. juli 1959.

15. Vognakslen er afbildet på fig. 8, side 197 i Andreas Oldeberg: Två förhistoriska vagnfynd från Skåne och Småland. Fornvännen 49, 1954, side 193-210 (gengivet efter skitse i Herning Museums protokol).

16. Vilh. Boye: anførte arb., 1896, side 38.

17. Senest behandlet af H.P. Hansen i 1938: Folkevold eller Skeldige, Jyske Samlinger 1938, side 139-149. Heri omtales anden litteratur om Barde Dige.

18. J. Abildtrup: Vorgod Sogn, 1926, side 3 og 18, nævner, at der på Præstegårdens mark tæt ind til Nr. Vium skel ligger to gamle jordvolde, kaldet »æ Skanser«, på et lavtliggende område, som i daglig tale kaldes Husar, og han mener, at de er identiske med markbogens Worgod Dige.